

Опис

Рухомі з архіву акад. М.С. Грушевського, що передані до сектору феодалізму Етнологічного Музею НАН Інституту історії. Археологічний відділ Інституту феодалізму:

1. Реєстр мадярських грамот на 1621-1667 рр. на 21 арк. 244.
2. Копії з справ Мадяр 1649-1657 на 376.
3. Опис рідних справ 1624-1670 рр. на 178.
4. 3 польських справ копії справ / вписаний реєстр 1654 року / на 244.
5. Копії з справ Ягеллонського столу / 1644 р. / на 367.
6. Копії мадярських справ 1650-1657 рр. на 299.
7. Копії документів польсько-мадярських / середньовічних / 1664 і далі рр.

Цей вищеперерахований документ знає Марк. Сирецький
 Збринко-Археологічний музей / У.Клименко /
 Крижівський директор Інституту історії Мадярської
 Академії / Кривобочий.

1. XII. 1934 р.

Опис матеріалів з архіву академіка М.С. Грушевського, що передані до сектору феодалізму ПМФ

Відділ феодалізму
 1934 р.

А К Т

складений цей 11 червня 1940 р. в тім, що ми, нижчепідписа-
 ні, Бав.Бібліотеки і архіву Інституту Археології АН УРСР,
 т.Дзбановський С.С. за розпорядженням Директора Інститу-
 ту Археології АН УРСР передав, а т.Т.Біловод С.А. і Дзбан-
 овський Г.Л. на підставі вказівки Інституту Фольклору 29/У-40 р
 № 295 прийняли 90 папок архівних фольклорних матеріалів
 за списком, що до цього додається.

Передав: *Дзбановський* / Дзбановський /
 Прийняли: *Біловод* / Біловод /
Т.Шукер / Дзбановський /

Акт 1940 р. про передачу архівних матеріалів з Інституту археології в Інститут фольклору

також непрофільних матеріалів, які, скоріш за все, потрапили до нього в результаті розподілу матеріалів, що розбиралися після окупації. На цих актах передачі В.П. Петров також вказаний як завідуючий. [НА ІА НАНУ, Облікові документи Наукового архіву, Акти передачі за 1945—1968-ті рр. арк. 67—68; НА ІА НАНУ Облікові документи Наукового архіву, Фотоархів. Акти передачі за 1956—1960 роки, арк. 12].

Про справи Наукового архіву в 1960 році та його проблеми свідчить заява В.П. Петрова в Дирекцію Інституту археології від 11 квітня 1960 року:

«Дирекции Института археологии АН УССР / Зав научным архивом В.П. Петрова / Заявление.

4. IV. 1960 года работники научного архива Института получили распоряжение ученого секретаря Р.И. Выезжева о временном прекращении работы над составлением картотеки для «Археологической карты УССР» с тем, чтобы переключиться исключительно на проверку фонда экспедиций за 1945—1956 гг.

Проверка указанного фонда является чрезвычайно трудоемкой работой, т.к. по сути сводится к полной его переинвентаризации. Научный архив, как особое научное учреждение в системе ИА АН УССР, был организован лишь в конце 1956 г. Регистрация материалов до 1956 г., особенно в первые послевоенные годы, велась не всегда планомерно. Многие материалы вовсе не заинвентаризованы, не пронумерованы, не пропагинированы, иллюстративные материалы не всегда проштампованы, в папках отсутствуют описи, картотека требует полной замены новыми карточками.

В этой связи прошу внести соответствующие изменения в план-карты сотрудников института археологии Н.В. Линки и С.М. Кузнецовой, ограничив сроки работы над составлением научно-учетных карточек для «Археологической карты УССР» и перенеся начало работы по п.2 план-карт Н.В. Линки и С.М. Кузнецовой на время после проверки архивных фондов. 11. IV. 60 г. (підпис В.П. Петрова)» [НА ІА НАНУ, Облікові документи Наукового архіву, Акти передачі за 1945—1968 рр. арк. 113].

У 1960 р. Інститут археології було перевезено з Бульвару Шевченка, 14 до приміщення на вул. Кірова, 4 (сучасна Грушевського). У Звіті Інституту археології про Науковий архів (ще під керівництвом В.П. Петрова) сказано так: «... Проведена упаковка і перевозка фондів архіва і розміщення їх в новому приміщенні» [НА ІА НАНУ, ф. Адм. № 15, арк. 27.]

В той же час було перевезено і Фотоархів, за який продовжувала відповідати А.І. Фурманська: «Продолжалась работа по упорядочению негативов довоенных экспедиций Института и инвентаризация негативов. Внесены в инвентарные книги 2000 негативов и составлено 150 библиографических карточек (географических и авторских).

Проведена упаковка фондів фотоархіва і перевозка в нове приміщення» [НА ІА НАНУ, ф. Адм. № 15, арк. 28].

У 1961 році за Науковий архів відповідала уже Н.В. Лінка, а за фотоархів С.М. Кузнецова [НА ІА НАНУ, ф. Адм. № 51, арк. 25].

У 1963 р. в Інституті археології була проведена реорганізація структури та скорочення штатів. Як результат — з п'яти раніше існуючих відділів було утворено всього три (відділ первіснообщинної археології, відділ скіфо-античної з групою в м. Сімферополі та заповідником «Ольвія» та відділ слов'янської археології). Науковий архів і Фотоархів було об'єднано під загальним керівництвом Г.Ю. Авксентьєвої. [НА ІА НАНУ, ф. Адм. № 52, арк. 32].

У 1974 році Інститут археології було переведено з вул. Кірова, 4 на територію Видубецького монастиря за адресою вул. Видубицька, 40. На цей час (1966—1975 рр.) відповідальною за Науковий архів була І.М. Шарафутдінова.

Наприкінці жовтня 1975 р. на посаду молодшого наукового співробітника Інституту археології та завідуючої Науковим архівом на громадських засадах була переведена з Центрального державного історичного архіву О.М. Франко, яка і керувала архівом до 1990 р. З листопада 1990 р. на посаду завідуючої архівом була призначена його співробітниця Ж.О. Кононенко, яка працювала на цій посаді до 1996 р. Відтоді і по сьогоднішній день архівом керує Г.О. Станіцина.

З 1996 р. розпочався черговий переїзд Інституту археології з Видубецького монастиря на Оболонь (проспект Героїв Сталінграду, 12). На жаль, такі переїзди не йдуть на краще документам і матеріалам архівного фонду, тим більш, що звичайній архіву доводиться переїжджати у недостатньо пристосоване для зберігання паперових документів і фотопластин приміщення.

Науковий архів постійно поповнюється архівними документами. Це і наукові звіти, і дисертації, і особові фонди та інші матеріали.

На сьогодні у Науковому архіві зберігаються такі фонди:

1. Фонд «Музею старожитностей при Київському університеті Святого Володимира» — це комплекс документів, які відображають розвиток археології в Україні (каталоги, описи, реєстри, інвентарні книги археологічних знахідок, листування з різними товариствами, установами та окремими особами, фотографії археологічних знахідок, різні плани й креслення археологічних об'єктів тощо). Фонд містить 120 одиниць зберігання за 1826—1925 рр.

2. Фонд Всеукраїнського Археологічного Комітету (ВУАК) за 1918—1932 рр., а також документи перехідного періоду: ВУАК-СІМК (1933—1934), ВУАК-ІІМК (1934—1937). Фонд містить документи про розвиток археології в Україні, про заходи зі збереження пам'яток історії і культури та про археологічні

дослідження в Україні у зазначений період. Фонд має 1032 одиниці зберігання.

3. Крім цього фонд ВУАК має відгалуження відповідно до різних археологічних експедицій:

Фонд ВУАК/Дніпробуд — містить документи археологічних досліджень на території будівництва та порожистої частини р. Дніпра між Запоріжжям і Дніпропетровськом, яка входила в зону затоплення в результаті будівництва Дніпровської ГЕС і має 213 одиниць зберігання за 1927—1933 рр. Оскільки це великий комплекс документів, він виділений в окремий фонд. Інші підрозділи фонду ВУАК: ВУАК/Донецьке городище (1928—1930) — 23 од. зб.; ВУАК/Ольвія (1928—1930) — 48 од. зб.; ВУАК/Райки (1929—1933) — 29 од. зб.; ВУАК/Київ (1926—1932) — 6 од. зб.

4. Фонд Інституту Історії Матеріальної Культури (фонд ПМК). Цей фонд розділено відповідно до документів різних археологічних експедицій. Матеріали фонду представлені науковими звітами та польовою документацією експедицій про розкопки та дослідження археологічних пам'яток: ПМК/Вишгород (1934—1937) — 73 од. зб.; ПМК/Гонці (1935) — 5 од. зб.; ПМК/Деснянська експедиція (1936—1937) — 17 од. зб.; ПМК/Київ (1935—1937) — 50 од. зб.; ПМК/Коростень (1934) — 6 од. зб.; ПМК/Нікополь (1935—1937) — 19 од. зб.; ПМК/Ольвія (1935—1937) — 57 од. зб.; ПМК/Райки (1934—1936) — 44 од. зб.; ПМК/Сосниця (1935) — 1 од. зб.; ПМК/Стара Буда (1937) — 2 од. зб.; ПМК/Трипільська експедиція (1934—1937) — 16 од. зб.; ПМК/Поліська експедиція (1936) — 6 од. зб.; ПМК/Запоріжжя (1937) — 1 од. зб.; ПМК/Киселево (1938—1940) — 14 од. зб.

5. Фонд Інституту археології за довоєнні роки (1938—1941 рр.) (фонд ІА). Цей фонд також розділено відповідно до документів різних археологічних експедицій. Матеріали фонду представлені науковими звітами та польовою документацією експедицій про розкопки та дослідження археологічних пам'яток: ІА/Ольвія (1938—1940) — 19 од. зб.; ІА/Київ (1938—1940) — 93 од. зб.; ІА/Трипільська експедиція (1938—1939) — 10 од. зб.; ІА/Августинівка і Бердж (1938) — по 1 од. зб.; ІА/Середньодніпровська експедиція — (1940—30.06.1941) — 12 од. зб.; ІА/розвідки (1940) — 5 од. зб.; ІА/Полтавська експедиція (1938) — 9 од. зб.; ІА/Скіфська експедиція (1938) — 11 од. зб.; ІА/Городськ (1939—1940) — 3 од. зб.; ІА/Львівка (1938—1940) — 8 од. зб.; ІА/Лубенська експедиція (1939) — 4 од. зб.; ІА/Шарпівське городище (1939—1940) — 29 од. зб.

6. Фонд наукових робіт нараховує 998 одиниць зберігання. До нього входять:

а) наукові праці з археології України, їх налічується 399 одиниць зберігання за 1936—1995 рр., сюди входять монографії, статті-розвідки та науково-дослідні розробки.

б) оригінали дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидатів і докторів історичних наук, їх налічується 347 одиниць зберігання за 1947—2012 рр.

в) тексти планових тем, що містять результати наукових досліджень і розробок різних відділів Інституту археології за певними темами, які розроблялися протягом кількох років (3—5 років) і налічують 306 одиниць зберігання за 1979—2006 рр. З розвитком комп'ютерних технологій, тексти планових тем зберігаються в наукових відділах Інституту.

7. Фонд експедицій містить наукові звіти археологічних експедицій про розкопки та розвідки археологічних пам'яток на території України за 1945—2009 рр., які проводились не тільки Інститутом археології, а й обласними музеями і багатьма університетами та інститутами, а також польова документація експедицій Інституту археології. На даний час фонд містить 30197 од. зберігання.

8. Крім того, в Науковому архіві зберігається 54 особових фонди вчених-археологів. Це багатоаспектний комплекс документів наукового, суспільно-політичного та особистого характеру. Вони є цінним джерелом досліджень з питань археології, давньої історії, етнографії, музеєзнавства і мистецтвознавства: це фонди Ф.К. Вовка, В.В. Хвойки, С.С. Гамченка, І.Ф. Левицького, М.В. Сибільова, П.І. Смоличева, О.С. Федоровського, І.М. Фещенка, Д.М. Щербаківського, П.П. Курінного, В.А. Грінченка, С.С. Магури, К.Ю. Коршака, А.В. Добровольського, О.Ф. Лагодівської, В.П. Петрова, Л.М. Славіна, Р.О. Юри, Д.Т. Березовця, М.В. Кузнецова, Т.М. Мовчанівського, М.О. Макаренка, Л.Д. Дмитрова, В.В. Лапіна, Є.Ф. Покровської, В.М. Даниленка, В.А. Ільїнської — О.М. Тереножкіна; Я.П. Новицького, Г.Г. Мезенцевої, М.Я. Рудинського, І.І. Артеменка, С.М. Бібікова, Є.В. Махно, М.І. Вязьмітіної, В.А. Богусевича, Д.І. Бліфельда, М.М. Шмаглія, Ю.Ф. Шумовського, В.М. Ключинцева, М.П. Кучери, А.І. Кубишева, Г.Л. Євдокимова, Б.М. Мозолівського, В.Д. Дяченка, О.Г. Шапошникової, Т.Г. Мовши, Є.В. Черненко, С.С. Березанської, О.О. Паршиної, Г.М. Некрасової, В.Д. Барана, В.І. Бідзілі, С.Н. Братченка, Д.Я. Телегіна.

Крім того Науковий архів має велику негативку, куди входять негативи (на скляних пластинках і фотоплівках) до багатьох наукових звітів за 1945—2008 рр. (з розвитком цифрових технологій негативи, очевидно, вже перестануть існувати); негативи на скляних пластинках з археологічних досліджень за 20—30-ті рр. ХХ століття; негативи на скляних пластинках і фотоплівках з кількох особових фондів вчених-археологів за 1897—1992 рр. Негативка містить біля 50 тис. одиниць зберігання, серед них 13944 од. зб. — негативи на скляних пластинках.

В Науковому архіві також зберігається діловодна документація Інституту за 1945—2000 рр.

Окремо зберігається діловодство самого Наукового архіву (інвентарні книги з переліком архівних матеріалів, акти передачі архівних матеріалів, книги видачі архівних матеріалів дослідникам та інша документація).

З кожним роком фонди Наукового архіву поповнюються новими матеріалами. На сьогодні у Науковому архіві зберігається 63 фонди, що налічують 218289 од. зб. документів на паперовій основі та великий фотоархів, що зберігається в окремому приміщенні і носить назву «Негатека», оскільки складається з фотонегативів. Всі ці матеріали є цінним джерелом інформації для нинішніх і майбутніх поколінь дослідників.

Корпусова В.М. Документи В.П. Петрова в Науковому архіві Інституту археології НАН України. / В.М. Корпусова, Г.О. Станиціна // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. — К., 2005. — №№ 73—75. — С. 25

НА ІА НАНУ, ф. Адм. № 11, арк. 29—30.

НА ІА НАНУ, ф. Адм. № 13, арк. 23.

НА ІА НАНУ, ф. Адм. № 14, арк. 34

НА ІА НАНУ, ф. Адм. № 15, арк. 27.

НА ІА НАНУ, ф. Адм. № 15, арк. 28.

НА ІА НАНУ, ф. Адм. № 52, арк. 32.

НА ІА НАНУ, ф. ВУАК, № 1, 1/1 — 1/12; № 3—447.

НА ІА НАНУ, ф. ВУАК, № 481, арк. 104.

НА ІА НАНУ, ф. ВУАК, № 481, арк. 104зв.—105.

НА ІА НАНУ, ф. ВУАК, № 481, арк. 105.

НА ІА НАНУ, ф. ВУАК, № 481, арк. 106.

НА ІА НАНУ, ф. ВУАК, № 614, арк. 3.

НА ІА НАНУ, ф. Діловодство, опис 1, справа 11, арк. 1.

НА ІА НАНУ, ф. Діловодство, опис 1, справа 13, арк. 1 зворот.

НА ІА НАНУ, ф. Діловодство, опис 1, № 290, арк. 1, 2.

НА ІА НАНУ, ф. Діловодство, опис 1, № 290, арк. 3, 4.

НА ІА НАНУ, ф. Діловодство, опис 1, справа 393, арк. 3.

НА ІА НАНУ, Облікові документи Наукового архіву, Акти передачі за довоєнні роки, арк. 87.

НА ІА НАНУ, Облікові документи Наукового архіву, Акти передачі за довоєнні роки, арк. 94.

НА ІА НАНУ, Облікові документи Наукового архіву, Акти передачі за довоєнні роки, арк. 102—106.

НА ІА НАНУ, Облікові документи Наукового архіву, Акти передачі за довоєнні роки, арк. 127.

НА ІА НАНУ, Облікові документи Наукового архіву, Акти передачі за 1945—1968 роки, арк. 50.

НА ІА НАНУ, Облікові документи Наукового архіву, Акти передачі за 1945—1968-ті рр. арк. 64.

НА ІА НАНУ, Облікові документи Наукового архіву, Акти передачі за 1945—1968-ті рр. арк. 67.

НА ІА НАНУ, Облікові документи Наукового архіву, Акти передачі за 1945—1968-ті рр. арк. 68.

НА ІА НАНУ, Облікові документи Наукового архіву, Акти передачі за 1945—1968 рр. арк. 113.

НА ІА НАНУ, Облікові документи Наукового архіву, Фотоархів. Акти передачі за 1956—1960 роки, арк. 11.

НА ІА НАНУ, Облікові документи Наукового архіву, Фотоархів. Акти передачі за 1956—1960 роки, арк. 12.

НА ІА НАНУ, Облікові документи Наукового архіву, Фотоархів. Акти передачі за 1956—1960 роки, арк. 13.

Г. А. Станиціна

ИЗ ИСТОРИИ НАУЧНОГО АРХИВА ИНСТИТУТА АРХЕОЛОГИИ НАН УКРАИНЫ

В Научном архиве Института археологии Национальной академии Наук Украины хранится наиболее полное собрание архивных материалов об археологических исследованиях на территории Украины. В архиве собраны материалы как самого Института археологии, так и предшествующих ему научных учреждений. Долгое время Научный архив Института составлял одну структуру с научной библиотекой и только в июне 1956 года выделился из ее состава. С каждым годом количество материалов в Научном архиве увеличивается. Это, в основном, научные отчеты о проведенных археологических раскопках. Пополняется также архив новыми диссертациями и личными фондами ученых-археологов. Сегодня в Научном архиве хранится 63 фонда, которые составляют 218289 единиц хранения документов на бумажной основе, а также большой фотоархив. Все эти материалы являются ценным источником информации для нынешних и будущих поколений исследователей.

G. Stanitsina

THE HISTORY OF THE SCIENTIFIC ARCHIVE OF THE INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY NAS OF UKRAINE

Scientific Archive of the Institute of Archaeology NAS of Ukraine holds the most complete collection of materials on archaeological researches in Ukraine. The archive contains materials of both the Institute of Archaeology, and preliminary institutions. For a long time the scientific archives of the Institute was one organization with a scientific library, and separated only in June 1956.

Every year the number of materials in the scientific archive increases. Basically, it is scientific reports on the archaeological excavations. As well the archive is updated by new thesis and archeologists' personal funds. Today Science archives contains 63 funds, which make 218,289 units of paper, and a large photo archive. All of these materials are a valuable source of information for both current and future generations of researchers.

В. А. Старков

ФЕДІР ВОВК ТА РОДИНА ЧИКАЛЕНКІВ: ВІДНОСИНИ КРИЗЬ ПРИЗМУ ОБОПІЛЬНОГО ЛИСТУВАННЯ

У статті йдеться про відносини Ф.Вовка з Євгеном Чикаленком та його сином Левом. Ф.Вовк залучив Лева до занять археологією. Останній брав активну участь у розкопках Мізинської стоянки, відкритої Ф.Вовком. Вперше наводяться фрагменти листів Л.Чикаленка до Ф.Вовка про ці розкопки.

К л ю ч о в і с л о в а: історія археології, персоналістика, епістолярій, Федір Вовк, Євген Чикаленко, Левко Чикаленко, Мізинська стоянка.

Епістолярна спадщина визначних представників громадсько-політичного життя, науки, культури є важливим джерелом вивчення як діяльності самих особистостей, так і епохи, на тлі якої вони існують. Постає вченого, антрополога, етнографа, археолога зі світовим ім'ям Федора Кіндратовича Вовка (1847—1918) [Федір Кіндратович, 1997; Франко, 2001], відомого подвижника української національної ідеї Євгена Харлампійовича Чикаленка (1861—1929) [Старовойтенко, 2009] та його сина Лева, відомого українського археолога, (1888—1965) належать саме до цього кола особистостей. Відоме на сьогодні обоюстороннє листування двох перших складає дев'ять листів: вісім (по чотири від Ф. Вовка та Є. Чикаленка) за період 1908—1912 рр. і один лист Є. Чикаленка до Ф. Вовка за 1917 рік. Відомі також, принаймні, 37 листів Л. Чикаленка до Ф. Вовка за 1910—1916 рр.

Слід визнати, що епістолярна спадщина Ф. Вовка та Є. Чикаленка збережена в досить повному обсязі. В архівній спадщині Федора Вовка в Науковому архіві Інституту археології НАН України (НА ІА НАНУ) нараховується понад п'ять з половиною тисяч листів до нього від 755 кореспондентів та близько ста його

листів (чернеток) [Франко, 2001, с. 30], в т.ч. і згадані листи від Є. Чикаленка [НА ІА НАНУ, ф. 1, №№ 4389—4393]. Корпус виявлених епістолярних джерел Євгена Чикаленка на сьогодні становить понад 2400 одиниць кореспонденцій, відправлених та отриманих ним протягом 38 років (1892—1929 рр.) [Старовойтенко, 2009, с. 36]. Листи Ф. Вовка до Є. Чикаленка знаходяться в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського [ІР НБУВ, Ф. 44, №№ 301—304]. Листи ж Лева Чикаленка до Федора Вовка, чисельністю близько сорока, знаходяться теж в Інституті археології НАН України [НА ІА НАНУ, Ф. 1, №№ 4394, 4398—4434]. Про зворотні листи Ф. Вовка нам нічого невідомо.

Безперечно, не всі листи збереглися і, очевидно, що листів мало бути більше. В останньому відомому нам листі від 14 квітня 1917 року Євген Чикаленко пише до Ф. Вовка: «Листа Вашого дістав вже в Перешорах і нараз же написав до Єфремова, просячи його похлопотати за Якова Платоновича Я, як бачите, сижу в Перешорах і власне, не сижу, а більше лежу, бо таке здоров'я, що як з день попобіжиш, то вже три дні лежиш. Зараня став інвалідом і потішаю себе, що все таки й мого крапля меду є в тому, що тепер робиться» [Старков, 2010, с. 584—585]. Очевидно, що цей лист ще не віднайдений. Дивує також велика, у п'ять років, перерва у відомих нам листах (1912—1917 рр.), якщо врахувати комунікабельність та прихильність до листування обох, та й перший відомий нам лист Є. Чикаленка до Ф. Вовка датований лише весною 1908 року, коли вони були знайомі вже майже п'ять років.

Листування висвітлює декілька тем, спільних і Ф. Вовку, і Є. Чикаленку. Це, по-перше,

прихильність обох до українства, яке складало саму їхню сутність. Вони обговорювали шляхи допомоги українськи налаштованим членам суспільства. Ф. Вовк у далекому Петербурзі хотів мати учнів з України. Є. Чикаленко у своєму «Щоденнику» писав, що Ф. Вовк казав йому, «що вже підготував двох хлопців (Руденка та Єфименка), але вони тільки на прізвища українці і для української науки нічого робити не будуть, а з Левка він сподівається вченого, що буде корисним для України» [Чикаленко, 2004, с. 204]. У листуванні значною мірою присутня і приватна тема, оскільки Ф. Вовк схилив до археології та етнографії сина Є. Чикаленка Левка і був його університетським керівником і наставником поза межами університету.

Окремо слід згадати про те, що Євген Чикаленко постійно нагадував Федору Вовку про необхідність писати спогади, «щоб не загинуло», бо це потрібно для української історії. У листі від весни 1908 року він писав: «Чи пишете Ви свої спомини? Я просив Вас і знову прошу не одкладайте сього на колись, бо буде те саме, що й з В[олодимиром] Боніфатійовичем [Старков, 2010, с. 578]. Давно я його про се просив. Він якось таки взявся і написав свої дитячі літа. Та й залишив. Перед Різдом я вчепився до його, щоб він написав про заснування Київської Громади. [...]». [Антонович, 1908]. «Пізно почав, а через те пропало для нащадків сила цінного матеріалу. Не зробіть же й Ви так, дорогий Федоре Кондратовичу. Візьміть приклад з мене: я заходився списать своє життя».

На жаль, листа-відповіді від Ф. Вовка на це звернення Є. Чикаленка не виявлено і нам відомо, що Ф. Вовк не дослухався цих порад-прохань. Запурений у вир наукового, викладацького, побутового життя у Петербурзі, він не знаходив часу для написання спогадів.

Обговорювались у листуванні редакційні справи в газеті «Рада», якою опікувався Є. Чикаленко. Піднімались різноманітні теми: публікації статей з національного питання у Російській імперії, про видатних українських діячів, про сучасне політичне становище, тощо.

У своїх «Спогадах» Є. Чикаленко згадує, що він познайомився з Ф. Вовком під час святкування ювілею Миколи Лисенка 1903 року у Львові. По приїзді до Львова Є. Чикаленко та С. Єфремов, які супроводжували М. Лисенка, поселилися в готелі, де мешкав Ф. Вовк, який приїхав для антропологічних дослідів у Галичині. «Тут уперше я й познайомився з цим відомим емігрантом, приятелем Драгоманова та Антоновича, який в 70-х роках емігрував за кордон і весь час жив у Парижі лекціями та працював по антропології, придбавши там титул доктора» — писав Є. Чикаленко і продовжував «Це був тоді вже зовсім сивий, як подобає, по його словах, бути всякому вовкові, незвичайно приємний чоловік» [Чикаленко, 2003, с. 234].

Очевидно, в перші роки знайомства Ф. Вовк і Є. Чикаленко спілкувалися не часто, але тримали один одного в полі зору. У листі до Івана Липи від 7 травня 1904 р. Є. Чикаленко згадує Федора Вовка в контексті повідомлення про українські просвітні курси, які працювали у Львові з 23 червня до 22 липня того ж року: «Лекції у Львові почнуться 1-го юня по нашому календарю і продовжуватимуться місяць. Франко і Студинський читатимуть по історії літератури. Грушевський і Томашівський — по історії України. Федор Вовк по етнографії. Ганкевич — історія соціальних рухів в Європі...». Федір Вовк прочитав короткі загальні курси з антропології (6 год.) та української етнографії (6 год.) [Старовойтенко, 2009, с. 336—337].

Стосунки між Ф. Вовком та Є. Чикаленком стали ближчими після відвідин Ф. Вовком родини Чикаленків у Києві. Старший син Є. Чикаленка Лев (Левко) згадував, як він залишив Лозаннський університет, де вивчав геологію, і під впливом Ф. Вовка подався до Петербурзького: «Кількаденне перебування навесні 1909 року видатного українського науковця природника і антрополога Хв. Вовка в нашій родині у Києві спричинилося до великої зміни у моєму житті. Хв. Вовк у той час був директором українського відділу в Етнографічному музеї ім. імператора Олександра III в Петербурзі, а крім того викладав антропологію в Петербурзькому університеті на природничому його відділі. [...] З розмов на Благівіщенській, 56, а ще більше в садочку коло нашого дому, пізнали ми один одного докладніше і, як наслідок цих розмов, було з його боку запрошення прийняти уділ в його експедиції по Волині, намова кинути Лозану (Швейцарія), де я студіював геологію та їхати восени до Петербургу вступити до тамошнього університету, щоб присвятити в майбутньому свою працю дослідам української антропології. Згода моя була на те негайною, а батька вже сам Вовк умовив» [Чикаленко, 1955].

У «Щоденнику» від 6 червня 1909 р. батько Чикаленко згадує: «Левко мій рішуче сказав мені, що він не поїде вчитись в Лозанну, а хоче вступити в Петербурзький університет і студіювати антропологію та етнографію під проводом проф. Ф.К. Вовка, з яким він цього літа робив розкопки могил» [Чикаленко, 2003, с. 65]. Ніякі доводи батька, щоб завершити навчання у Швейцарії не подіяли, і Левко врешті-решт вступив згодом, у 1912 році, до Петербурзького університету. Є. Чикаленко, як звичайно вчинив би кожен люблячий батько, намагався допомагати Левку у скрутних ситуаціях, у яких він опинявся, маючи у влади статус «неблагонадійного», особливо при вступі в Петербурзький університет. Про це він відверто написав у своєму «Щоденнику» [Чикаленко, 2004, с. 143—159, 193, 196—204].

Попри велику занятість, Федір Вовк уважно слідував за долею сина Євгена Чикаленка — Левка, що відображено у листуванні з батьком. У листі від 12 червня 1912 року він запитує: «Пишу оце до Вас, дорогий Євгене Харламповичу щоб хоч од Вас довідатись що не будь про Левка! Згинув десь і ніякої чутки за себе не подає, хоч знає добре що се мені дуже потрібно!» [Старков, 2010, с. 583]. Федір Кіндратович дуже розраховував на допомогу Левка на розкопках відкритої ним Мізинської палеолітичної стоянки.

Листи Левка Чикаленка до Федора Вовка за період 1910—1916 рр. дають змогу висвітлити шлях становлення його як майбутнього відомого археолога.

Він починав свою археологічну практику під керівництвом Федора Кіндратовича на розкопках 1909 р. на Волині, а згодом був одним із активних учасників розкопок Мізинської палеолітичної стоянки, відкритої Ф. Вовком, фактично, 1907 року [Франко, 2001, с. 232]. Ф. Вовком про це було оголошено наступного року на багатьох вчених форумах. Вже перші розкопки поселення дали багато нового матеріалу і це викликало широкий резонанс у російському і міжнародному наукових товариствах. У березні 1909 р. Ф. Вовк прочитав доповідь у Російському археологічному товаристві «Палеолит в Европейской России и стоянка в с. Мезин Черниговской губ.». Взагалі, як свідчать «відкриті листи» та звіти Ф. Вовка, що знаходяться у Інституті історії матеріальної культури РАН (Санкт-Петербург), розкопки у Мізині провадились у 1909, 1911—1914 рр. У 1912—1914 рр. розкопки під керівництвом Ф. Вовка вів Л. Чикаленко. Наступного року війна не дала змоги вести археологічні дослідження, хоча «відкритий лист» був дійсний. У 1916 та 1917 рр. Мізинську стоянку Л. Чикаленко досліджував самостійно, але в полі зору Ф. Вовка.

Згодом, матеріали цих розкопок лягли в основу монографій Л. Чикаленка, присвячених палеолітичній та неолітичній добі в історії України і написаних у чеський період еміграції: «Нарис розвитку геометричного орнаменту палеолітичної доби» (1923), «Техніка орнаментування керамічних виробів мізинських неолітичних селищ» (1925), «Нарис розвитку української неолітичної мальовничої кераміки — Вільче Золоте» (1926).

Таким чином Федір Кіндратович Вовк відіграв вирішальну роль у формуванні Лева Чикаленка як археолога-науковця: від студента до знаного археолога, який перейнявся науковою методологією вчителя. Їхня співпраця у свій час збагатила українську науку новими досягненнями у галузі археології.

Із підготовленого до друку, відомого нам листування Левка Чикаленка до Федора Вовка, наведемо деякі уривки, які висвітлюють

ранню історію дослідження Мізинської стоянки та участь у цьому Левка Чикаленка. Правильно оригіналів збережено максимально. Тексти уривків окремих листів та цитати з них подаються без коментарів, які ми наведемо у відповідній публікації, присвяченій повному відомому листуванню Лева Чикаленка до Федора Вовка. Тексти публікуються вперше.

Документи

№ 1

Кононівна. 4 червня 1912.

Їздив я ще в Таращанськ. повіт і розкопав три величезних могили але ... нічого не викопав. У двох могилах так таки нічогосінько й не було окрім дуже невеликого числа побитих та розрізаних кісток в третій найбільший трохи нижче урвня ґрунту вже в жовтій глинці лежав скелет на спині головою на схід з ногами зігнутими в колінах і так здорово розсунутими в боки що ступні торкалися одна одній подошвами. У цій же могилі найшов крем'яне орудіє, але що воно саме могло бути — на скажу, самі побачите вже як приїдете. В день свого приїзду отримав телеграму від Руденка якою викликав мене в Уфу. Я відповів йому що виїзду і оце сьогодні вночі їду з своїм братом Петрусем, жалко дуже що розкопки в Мизені відкладаються на іюль. [...]. Ну поки-що прощайте Федоре Кіндратовичу. Надіюсь таки, що в Мизені побачимось,

Ваш Левко.

З оригіналу: НА ІА НАНУ, ф. 1, № 4403.

№ 2

11 серпня 1912 р. Мізин.

Забувся Вам написать любий Федоре Кондратович, що крім всіх цих речей про які пишу в листі заказному, найдено ще дуже стертого людського зуба без коріння тільки коронку. На мою думку першого корінного, що людський — готов ручитись головою. Крім того багато ще ракушок при тому різних пород, хоч усі крейди, на одній так добре видно що дірка різана бо чотирьохкутня.

Ваш Левко.

Оригінал: НА ІА НАНУ, ф. 1, № 4407.

№ 3

Четверг, 16/8 [1912 р.]

Любий Федоре Кондратовичу!

До суботи надіюсь кінчить копання і здавши комусь закидання поїхати вже на Полтавщину. Потроху укладаю кошти але ще далеко до того щоб їх всіх пристроїть. Мабуть у Мизені лишу більшість з тим щоб улітку разом з вами передивившись кожну кістку вже пристроїть чи у Москву чи у Мизень. Без Вас накопали дуже мало. Хто намистину, про яку Вам Володя казав, декілько проколок з яких одна дуже чудної форми та ще одну невеличку пластинку

наче невеличку частину браслета так з третю частину того клаптика що останній був знайдений. Є ще якісь незрозумілі мені речі з яких дві мають сліду-ючий вигляд. Продолгуватий шматок або слонячої кістки, або якоїсь іншої твердої тільки має з одно-го обробленого шліфівкою боці досить глибокий багато слідів від порізів маючий рівчак. Третя річ, знайдена між кістками при їх перемиванні є клапть ребра з одного боку з великими вирізками. Гравю-ри на намистині ніякої не було. [...]. Весь час думаю про те як-би ще на той рік сюди приїхати тільки не в осени вже коли дощі заважають а так в маю або іюні. Ну поки що прощайте. Бажаю Вам всього найкращо-го. [...]. Наче проколка, хоч тонкий кінець зломано і знайти так і не удалося так що й вияснить що було не прийшлося. Дуже вражає вирізка в ній знизу де знак (стріла у верх) наче вона і є головна частина інструменту так гарно оброблена. Туший край давно зломано і він покритий дендритом і про інші стру-менти нічого сказати.

Ваш Левко.

З оригіналу: НА ІА НАНУ, ф. 1, № 4408.

№ 4

24/8 [1912 р.]

Тільки тепер оце удалось скінчивши розкопки і уклавшись виїхати. Грошей мені вистало в обріз, так що навіть за груз у Москву не стало заплатити. Вишлю пані Павловій гроші разом з вибаченням та дублікатом. В останні дні відкопали мамутяну голо-ву в середині якої була річ, якої я зовсім не розумію. Наче голка, але завбільшки з четверть і дуже тов-ста при тому. Найшов також іклу мамута з жолубом [...].

Ваш Левко.

З оригіналу: НА ІА НАНУ, ф. 1, № 4409.

№ 5

с. Городок, Ровенського пов. 23 червня 1913 р.

Любий Федоре Кондратовичу!

Завтра виїзду на декілько днів додому в Ко-нонівку, а там числа 7—8 разом з Бор. Георг. приїде-мо вже до Мізеня. [...].

Ваш Левко.

З оригіналу: НА ІА НАНУ, ф. 1, № 4414.

№ 6

18/6 1916. с. Мізин.

Любий Федоре Кондратовичу

От я уже і в Мізені. Сьогодні почали копати, а в понеділок, а то у вівторок доберемося й до кісток. В земстві взяв двісті карбованців, а осігновки обіцяно 500. Брав частину, бо робітники дуже дорогі та й усе дуже дороге. Земці, які давали гроші казали майже всі що коли ми не маємо якихсь особливих мотивів для того щоб копати зараз то краще відкласти працю на після війни. Гроші не в якому разі не пропадуть бо вони не з спеціальної осігновки а з сум які дані на улаштуван-ня Музею Природознавчого при губ. земстві. Всі вони

(земці) кажуть що і далі даватимуть гроши на розко-пки, як що тільки ми матимем охоту копати. Далі ж вони гроші Федоре Кондратовичу на Ваше ім'я бо мене вони не знають офіційно і розкопки по суті діла Ваші. От-же будь ласка Федоре Кондратовичу напишіть листи Председателю що грошей двісті карбованців на роз-копки долучені. Що лишиться, то піде на будучий рік і в тому я всьому дам Вам рахунок.

Поки що бувайте живі та здорові. Писатиму як що тільки щось цікаве буду бо з поштою тут і тепер ніяк не краще.

А Кошелі з мене здерлі 20 крб. за право на роз-копки! Це вже такий дякон з жінкою скупий!

Вітаємо Вас щиро і Всіх наших,
Левко.

Оригінал: НА ІА НАНУ, ф. 1, № 4420.

№ 7

25/6 1916.

Високоповажний та любий Федоре Кондратовичу

Ну от нарешті і до кісток добрались. Цей рік вони лежать на страшенній глибині, бо шар куль-турний дуже прикро спускається до попа. Захопил так території щоб вирівняти недокопаній в 1913 році клапот так що маємо таку фігуру. По усьому так випадає що далі у Кошелів нічого вже копати бо видатки далеко краще будуть окупатися в Поповій садибі. [...]. Пишіть мені, будь ласка що робить з кремінцями. Їх-же знову не приймуть малою скоро-стю та великою на Петроград, а богажом неможли-во, бо-ж ніхто не їхатиме разом з ними в Петроград? Кістки всі повезу в Чернігів. [...]. Вам доставимо тільки різану кість. Копаю я не сам. [...]. Доки ще не приступали до кісток та успіли зібрати силу кремін-ців та черепків неолітичних. Маємо чудові речі. Копать же на острові не удасться за браком часу. Рудинсько-му пощастило найти між Хорошками та Псарьовкою чудове городище з цікавими кістяними виробами і він дуже цим захопився. [...].

Л. Ч.

З оригіналу: НА ІА НАНУ, ф. 1, № 4421.

Антонович Володимир. Автобіографічні записки / Володимир Антонович // Літературно-науковий віс-ник. — 1908. — Т. 43. — С. 3—17, 193—204, 387—407.

ІР НБУВ ф. 44, №№ 301—304.

НА ІА НАНУ ф. 1, №№ 4389—4393.

НА ІА НАНУ ф. 1, №№ 4394, 4398—4434.

Старков Валерій. Листування Федора Вовка та Фе-дора Чикаленка / Валерій Старков // Український археографічний щорічник: Нова серія. — Вип. 15 — К., 2010. — С. 577—590. (Український археографіч-ний збірник. — Т. 18).

Старовойтенко Інна. Євген Чикаленко: людина на тлі епохи / Інна Старовойтенко. — К., 2009. — 544 с. Федір Кіндратович Вовк (1847—1918): Досліджен-ня. Спогади. Бібліографія. До 150-ліття з дня народ-ження вченого / Ред. М. Антонович. — Нью-Йорк, 1997. — 382 с. (Українська Вільна Академія Наук. Джерела до новітньої історії України. — Т. 4).

Франко Оксана. Федір Вовк — вчений і громадсь-кий діяч / Оксана Франко. — К., 2001. — 378 с.

Чикаленко Євген. Спогади (1861—1907) / Євген Чикаленко; передм. В. Шевчук. — К., 2003. — 415 с.
Чикаленко Євген. Щоденник (1907—1917) / Євген Чикаленко. — Т. 1. — К., 2004. — 207 с.
Чикаленко Л. Подорож з проф. Вовком по Волині (Уривок спогадів з 1909-го року) / Л. Чикаленко // Літопис Волині. — Нью-Йорк; Буенос-Айрес; Вінніпег, 1955. — С. 34. [Чикаленко Л., 1955].

В. А. Старков

ФЕДОР ВОВК И
СЕМЬЯ ЧИКАЛЕНКО:
ОТНОШЕНИЯ СКВОЗЬ ПРИЗМУ
ЭПИСТОЛЯРИЯ

В статье рассматриваются отношения Ф. Вовка с Евгением Чикаленко и его сыном Львом. Ф. Вовк привлек Льва (Левка) к занятиям археологией.

Последний брал активное участие в раскопках Мезинской стоянки, открытой Ф. Вовком в 1907 г. Впервые приведены фрагменты писем Л. Чикаленка к Ф. Вовку про эти раскопки, которые проливают свет на раннюю историю исследования Мезинской стоянки.

V. Starkov

FEDIR VOVK AND CHYKALENKO'S
FAMILY: THEIR RELATIONS WITH
EPISTOLARY HELPING

The relations between Fedir Vovk and Chykalenko's family (Evgen and Lev) in this article are considered. F. Vovk attracted L. Chykalenko to an archaeology. The last took active participated in Mizyn settlement excavations in 1907. For the first time the L. Chykalenko to F. Vovk letter fragments were showed. They explain an early history of the Mizyn settlement investigation.

А.С. Струкуленко

НОВОБУДОВНІ АРХЕОЛОГІЧНІ ЕКСПЕДИЦІЇ
70—90-х рр. ХХ ст. ТА ЇХ ВНЕСОК
У ДОСЛІДЖЕННЯ ДАВНЬОЇ ІСТОРІЇ
ПІВНІЧНОСТЕПОВОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ

Розглянуто правові та організаційні засади, польову діяльність і наукові відкриття новобудовних археологічних експедицій, які діяли у північностеповій Наддніпрянщині у 70—90 рр. ХХ ст.

К л ю ч о в і с л о в а : історія археології, новобудовна експедиція, північностепова Наддніпрянщина, курган, енеоліт, бронзова доба, залізна доба, середньовіччя.

Фундамент духовного розвитку людства становить культурна спадщина: без її збереження та осмислення неможлива трансляція історичного досвіду. Важливою частиною вітчизняного культурного надбання є археологічні пам'ятки, котрі зберігають в собі ключ до розуміння історичних процесів і є незамінним джерелом вивчення матеріальної та реконструкції духовної культури давнього населення України.

Становлення системи охорони та використання археологічної спадщини в Україні припадає на радянський період. Головною науковою установою, яка здійснювала науково-дослідну та координаційну роботу, контроль експедиційних досліджень та стану археологічних пам'яток, був Інститут археології АН УРСР. Проте лише силами його співробітників неможливо було оперативно розгорнути охоронні роботи по всій країні, що з початком масштабного промислового і меліоративного будівництва спричинило загибель безлічі археологічних пам'яток. Вихід з цієї ситуації полягав в організації регіональних наукових осередків, і новобудовні експедиції стали тією базою, на якій відбувалася підготовка висококваліфікованих фахівців, котрі

згодом сформували в регіонах нові наукові школи.

Вивчення проблем охорони, дослідження і використання пам'яток археології має певну традицію у вітчизняній науці. Першою науковою роботою у цьому напрямку стала кандидатська дисертація І. Ф. Ковальнової, присвячена діяльності Дніпрогесівської новобудовної експедиції [Ковальова, 1971]. Законодавчі й організаційні засади діяльності новобудовних експедицій були проаналізовані в статті П. А. Горішнього, В. В. Отроценка та О. Г. Шапошникової [Горішний, Отроценко, Шапошникова, 1987]. С. Ж. Пустовалов здійснив аналіз основних тенденцій та особливостей розвитку степової курганної археології доби бронзи, відзначивши масштабність не лише польових досліджень, а й наукових результатів робіт новобудовних експедицій [Пустовалов, 2000]. 30-річній діяльності новобудовної експедиції Дніпропетровського держуніверситету присвячена стаття І. Ф. Ковальнової [Ковалева, 2002].

Вивчення діяльності новобудовних експедицій 70—90-х рр. ХХ ст. та з'ясування їхнього внеску у відтворення давньої історії північностепової Наддніпрянщини¹ стали предметом наукових пошуків автора даної статті, дозволивши простежити історію формування джерельної бази з давньої історії регіону, дослідити процес створення і діяльності нових організаційних структур історичної науки, якими були новобудовні експедиції, визначити їх місце як в історіографії

1. За сучасним адміністративним поділом — Дніпропетровська та частина Запорізької (Василівський, Вільнянський, Запорізький та Кам'янсько-Дніпропетровський райони) області.

останньої третини XX ст., так і у трансформації уявлень про історію регіону давніх часів [Струкуленко, 2011].

Процес становлення такої форми організації археологічних робіт як новобудовні експедиції відбувався в Україні починаючи з кінця 20-х рр. XX ст. У 1927 р. у зв'язку із будівництвом Дніпрогесу була створена перша новобудовна експедиція Наркомату освіти та Академії наук УСРР під керівництвом Д. І. Яворницького. Нею були закладені основи нової методики досліджень, а її структура послужила зразком в організації наступних новобудовних експедицій — Південно-Бузької (1930—1931), на будівельному майдані заводу «Азовсталь» (1930—1932), Нікопольського трубного заводу (1935—1939) та ін. У 1945—1949 рр. Інститутом археології була організована II Дніпрогесівська експедиція, з якою пов'язані важливі відкриття у галузі первісної археології В.М. Даниленка, А.В. Добровольського, М.Я. Рудинського, О.Ф. Лагодовської, О.В. Бодяньського та ін.

Прийняття у 1948 р. постанови «О мерах улучшения охраны памятников культуры», згідно з якою жодний курган чи давнє поселення не можуть бути зруйновані без попереднього археологічного вивчення, сприяло подальшому розгортанню новобудовних експедицій. З ряду найважливіших новобудов 1950-х рр. слід виділити каскад гідроелектростанцій на Дніпрі, на яких працювали новобудовні експедиції з провідних співробітників ІА: Каховської ГЕС, Дніпродзержинської, Кременчуцької, Канівської, Київської та ін. У 1968 р. в ІА АН УРСР були створені три постійнодіючі археологічні експедиції — Каховська, Інгульська та Північно-Рогачицька, — які здійснювали широкомасштабні археологічні дослідження у зонах новобудов Запорізької, Миколаївської та Херсонської обл. Тоді ж було утворено спеціалізований відділ новобудовних експедицій (зав. — Ю. М. Захарук), активну участь в роботі якого приймали В. І. Бідзіля, П. А. Горішний, Д. Н. Козак, В. В. Отрошенко, О. М. Приходнюк, М. М. Шмаглій та ін.

У 70-х рр. XX ст. масштаби проведення новобудовних археологічних досліджень значно збільшилися, через що виникла необхідність у залученні до робіт експедицій місцевих музеїв та вищих навчальних закладів. За широтою територіального обхвату, чисельністю, культурною і хронологічною різноманітністю досліджених пам'яток новобудовні експедиції 1970—1990-х рр. не мають собі рівних в історії світової археології. Вони створили об'єктивні передумови для вирішальних змін в уявленнях про рушійні сили та прояви культурно-історичних і етнокультурних процесів в історії давньої України. Концентрація досліджень у зонах великих новобудов значно збільшила інформаційний банк, що сприяло розвитку

фундаментальних розробок із стародавньої історії та культури України. Суцільні розкопки на значних площах уможливили відкриття комплексів високої наукової та художньої цінності й дозволили піддати їх всебічному вивченню, завдяки чому став можливим вихід на обґрунтовану реконструкцію соціальних, культурних і господарських структур давніх суспільств.

У результаті діяльності експедиції «Дніпро-Донбас» (Д.Я. Телегін (керівник), С.Н. Братченко, О.С. Беляєв, С.О. Беляєва, В.Г. Бородулін, В.Ф. Клименко, І.Ф. Ковальова) були зроблені вагомні наукові відкриття для подальших розробок із давньої історії Поорілля та України в цілому. За 1970—1974 рр. експедицією було досліджено 44 кургани і неолітичний могильник, в яких містилося 376 поховань, з них 16 енеолітичних, 90 ямних, 20 катакомбних, 166 зрубних, 3 доби бронзи, 4 чорноліських, 24 скіфських, по одному сарматських і ранньослов'янських, 9 кочівницьких, 2 середньовічних і 40 з невизначеною культурною приналежністю [Струкуленко, 2011, с. 44]. Була встановлена наявність в Орільсько-Самарському межиріччі місцезнаходжень доби пізнього палеоліту, пам'яток трьох неолітичних культур — сурської, дніпро-донецької, ямково-гребінчастої кераміки, — та вперше проведено розкопки неолітичного могильника «маріупольського типу» біля с. Йосипівка [Телегін, 1991]. За матеріалами робіт експедиції був виділений новий — засузький — тип нео-енеолітичних пам'яток [Телегін, 1988]. Принципово важливим стало відкриття підкурганних поховань із рисами обрядовості середньодніпровської АК, яка належить до так званої давньоєвропейської групи населення культур шнурової кераміки. Крім того, була встановлена присутність у долині р. Оріль носіїв киммерійсько-чорноліської культури передскіфського часу, а також вперше відкрито численні ранньослов'янські поселення, на підставі котрих виділена окрема «йосипівська» група пам'яток ранніх слов'ян середини I тис. н. е.

На відміну від Приорілля, яке належить до Лівобережного Передстепу, діяльність Верхньотарасівської експедиції (Є.В. Черненко і М.М. Чередниченко — керівники, С.С. Бессонова, Я.І. Болдін, К.П. Буянтян, Г.Л. Євдокимов, С.Ж. Пустовалов, Ю.Я. Рассмакін) пов'язана зі степовою зоною (Томаківський р-н Дніпропетровської та с. Мар'ївка Запорізької обл.), де основним видом досліджених пам'яток стали кургани. За період 1973—1976 рр. було розкопано 158 курганів, в яких містилося 770 поховань, з них 258 ямних, 246 катакомбних, 108 зрубних, 144 скіфських, 14 кочівницьких [Струкуленко, 2011, с. 52]. У результаті робіт

експедиції було введено до наукового обігу комплекси з курганних могильників, що займають проміжну територію між Скіфським Герросом та Надпорізькою групою скіфських пам'яток. Одержаний матеріал датується з кінця III тис. до н. е. по середину I тис. н. е. [Мурзин, Евдокимов, 1977; Чередниченко, Болдин, 1977].

У результаті діяльності Орджонікідзевської експедиції ІА НАНУ (Б.М. Мозолевський і С.В. Полін — керівники, Г.Л. Євдокимов, А.Н. Загребельний, Н.П. Зарайська, Г.С. Ковпаненко, С.І. Круц, В.Ю. Мурзін, С.Ж. Пустовалов, Є.В. Черненко), яка відкрила новий етап у вітчизняному скіфознавстві, було доведено входження дослідженого району¹ до Скіфського Герросу та уточнено час будівництва курганів-гігантів скіфської знаті на тлі скіфської хронології [Мозолевский, Полин, 2005]. Безцінні знахідки зі скіфських царських і аристократичних курганів: Товстої та Гайманової могил, Жовтокам'янки, Бабиної, Водяної, Соболевої могил стали надбанням світової культури. За 1970—1992 рр. Орджонікідзевською експедицією було досліджено 143 кургани, що містили 831 поховання, у т. ч.: 34 доби енеоліту, 326 ямних, 180 катакомбних, 46 КБК, 51 зрубне, 21 кіммерійське, 120 скіфських, 12 сарматських, 14 пізньо середньовічних і 27 невизначеної приналежності [Струкуленко, 2011, с. 58].

За час діяльності Запорізької експедиції (В.І. Бідзіля, В.В. Отроценко, Ю.Я. Рассамкін — керівники, О.В. Бодянский, Ю.В. Болтрик, О.М. Загребельний, В.А. Кріц, С.І. Круц, О.М. Лесков, С.М. Ляшко, Д.Я. Мельниченко, З.Х. Попандопуло, С.Ж. Пустовалов, І.П. Савовський, В.А. Томашівський, С.М. Шелапов, Є.В. Яковенко) (1967—1992 рр.) у досліджуваному р-ні було розкопано 189 курганів, в яких містилося 762 поховання, з них 1 енеолітичне, 54 ямних, 104 катакомбних, 77 КБК, 314 зрубних, 4 сабатинівських, 10 білозерських, 16 доби бронзи, 18 кіммерійських, 1 чорногорівське, 78 скіфських, 8 сарматських, 1 доби заліза, 48 кочівницьких, 26 з невизначеною культурною належністю, 2 кенотафи [Струкуленко, 2011, с. 59]. Дослідження низки т. зв. «довгих могил» показало, що вони споруджувалися у XIV—XII ст. до н. е. племенами зрубної культури і являли собою своєрідні святилища. Зіставлення кількості поховань по культурах показало наростаючу щільність населення в добу бронзи, що досягає максимуму в XV—XIII ст. до н. е. (племена зрубної АЖ). Перехід до кочового господарства привів до відносного скорочення числа

поховальних пам'яток, тобто до зменшення щільності заселення степів [Отроценко, 1985].

Новобудовною експедицією Київського держуніверситету (М.М. Бондар — керівник, Б.О. Антоненко, І.М. Єлінов, С.О. Васильченко, М.І. Гладких, І.С. Піоро, Л.Г. Самойленко, М.О. Чмихов) проводилися розкопки курганів у Софіївському, Нікопольському та Апостолівському р-нах Дніпропетровської обл. За 1974—1978 рр. було розкопано 73 кургани, в яких містилося 383 поховання, з них 186 ямних, 1 кемі-обінське, 55 катакомбних, 88 зрубних, 25 скіфських, 7 сарматських, 1 кочівницьке, 20 з невизначеною культурною належністю [Струкуленко, 2011, с. 63]. В результаті досліджень були одержані нові матеріали для вивчення історії, духовної та матеріальної культури давнього населення північностепової Наддніпрянщини від доби міді-бронзи по середньовіччя [Бондарь, Антоненко и др., 1978; Самойленко, 1988].

За масштабом здійснених досліджень, безперервністю діяльності протягом 1972—1999 років, значенням зроблених відкриттів особливе місце належить археологічній новобудовній постійнодіючій експедиції Дніпропетровського держуніверситету (І.Ф. Ковальова — керівник, А.В. Андросов, С.С. Волкобой, В.І. Костенко, З.П. Марина, І.В. Морковіна, С.Є. Мухопад, В.А. Ромашко, Д.Л. Тесленко, Є.Л. Фещенко, В.М. Шалобудов). За період роботи експедиції було досліджено 868 курганів, в яких містилося 4680 поховань в Орільсько-Самарському межиріччі та 382 кургани з 1363 похованнями у Правобережному Надпоріжжі [Струкуленко, 2011, с. 70], які представляють майже всі етапи в історії населення регіону від доби давнього металу (енеоліту) до середньовіччя; а також ряд поселень нео-енеоліту та доби бронзи, які дали можливість наблизитися до вирішення дискусійних питань з етногенезу та хронології, соціальної та духовної культури давнього населення України. Широкомасштабні роботи експедиції сприяли формуванню у ДДУ під керівництвом проф. І.Ф. Ковальової наукової школи з археології України.

Головним підсумком діяльності новобудовної експедиції ДДУ стало створення цілісної концепції етноісторичного розвитку населення північностепової Наддніпрянщини від доби каменю по пізні середньовіччя. До безумовних досягнень відноситься відкриття постмаріупольської культури та житилицького культурного типу [Ковалева, 1984; 1987], доведення існування ранньоямного горизонту пам'яток Передстепу, виділення лівобережного локального варіанту ямної культури [Ковалева, 1984; Марина, 1981], суттєве розширення джерельної бази із застосуванням стратиграфічного методу

1. Нікопольський та Апостолівський р-ни Дніпропетровської обл.

досліджень у вивченні катакомбних культур регіону [Ковалева, 1983; Феценко, 1993].

Важливим висновком, одержаним під час робіт експедиції ДДУ, стало визначення культури багатопружкової кераміки головним місцевим субстратом у формуванні бережнівсько-маївської зрубної культури. Було досліджено матеріальний комплекс, поховальну обрядовість, соціальну стратифікацію зрубного суспільства, ідеологічні уявлення [Ковалева, 1981; 1989]. Встановлено, що зрубні племена взяли участь у формуванні сабатинівської та білозерської АК. Безсумнівно важливість мають дослідження пам'яток фінальної бронзи, завдяки котрим встановлена взаємодія лісостепових — бондарихінських, білогрудівських та чорноліських — племен із пізньозрубним населенням [Ромашко, 1990; 1995].

Слід також відзначити відкриття скіфських архаїчних пам'яток у лівобережному Передстепу [Мухопад, 1984] і численних пізньокочівницьких поховань, що дозволили реконструювати історичну ситуацію в регіоні за часів пізнього середньовіччя [Шалобудов, 1982].

Загальний висновок, одержаний у процесі вивчення діяльності новобудовних експедицій 70—90-х рр. XX ст., полягає у визнанні їх наукової доцільності та непересічної важливості. Новобудовні експедиції стали дійсно яскравим феноменом вітчизняної археологічної науки. Внаслідок проведених ними робіт був одержаний багатоманітний, різночасний, якісно новий матеріал, який складає підвалини для подальших розшуків у галузі давньої історії України.

Горішний П.А. Дослідження на новобудовах України / П.А. Горішний, В.В. Отрощенко, О.Г. Шапошникова // Археологія. — К., 1987. — № 57. — С. 67—74.

Ковалева И.Ф. 30 лет работ археологической экспедиции Днепропетровского национального университета / И.Ф. Ковалева // Проблемы археологии Поднiпрoв'я. — Днiпропетровськ, 2002. — С. 3—23.

Ковалева И.Ф. Днепрoгэсовская археологическая экспедиция НАРКОМПРОСа УССР 1927—1932 гг.: дисс. ... канд. ист. наук: 07.00.06 / Ковалева Ирина Федоровна. — Днепропетровск, 1971.

Ковалева И.Ф. История населения пограничья Лесостепи и Степи Левобережного Поднiпрoв'я в позднем энеолите-бронзовом веке : дисс. ... доктора ист. наук : 07.00.06 / Ковалева Ирина Федоровна. — К., 1987.

Ковалева И.Ф. Погребальный обряд и идеология ранних скотоводов (по материалам культур бронзового века Левобережной Украины) / И. Ф. Ковалева. — Днепропетровск, 1983.

Ковалева И. Ф. Север Степного Поднiпрoв'я в среднем бронзовом веке (по данным погребального обряда) / И.Ф. Ковалева. — Днепропетровск, 1981.

Ковалева И.Ф. Север Степного Поднiпрoв'я в энеолите — бронзовом веке / И.Ф. Ковалева. — Днепропетровск, 1984.

Ковалева И.Ф. Социальная и духовная культура племен бронзового века (по материалам Левобережной Украины) / И.Ф. Ковалева. — Днепропетровск, 1989.

Марина З.П. Энеолит — ранний бронзовый век степного Левобережья Днепра: дисс. ... канд. ист. наук: 07.00.06 / Марина Зоя Павловна. — Днепропетровск, 1981.

Мозолевский Б.Н. Курганы скифского Герроса IV в. до н. э. (Бабина, Водяна и Соболева могилы) / Б.Н. Мозолевский, С.В. Полин. — К.: ИД «Стилос», 2005.

Мурзин В.Ю. Раннескифское погребение у с. Верхнетарасовка / В.Ю. Мурзин, Г.Л. Евдокимов // Курганы юга Днепропетровщины. — К., 1977. — С. 56—58.

Мухопад С.Е. Скифские архаические погребения на р. Волчьей / С.Е. Мухопад // Проблемы археологии Поднiпрoв'я. — Днепропетровск, 1984. — С. 115—128.

Отрощенко В.В. Исследования Запорожской экспедиции в 1968—1984 гг. / В. В. Отрощенко // Тез. докл. науч.-практ. конф. «Археологические исследования в зонах мелиорации, итоги и перспективы их интенсификации». — Л., 1985. — С. 23.

Пустовалов С.Ж. Степова курганна археологія доби бронзи: підсумки та перспективи / С.Ж. Пустовалов // Магістеріум. — 2000. — Вип. 5. — С. 125—132.

Раскопки курганов в зоне Никопольского орошаемого массива / Н.Н. Бондарь, Б.А. Антоненко, С.А. Васильченко и др. // АО 1977 г. — М., 1978. — С. 300—301.

Ромашко В.А. Поздний бронзовый век в пограничье Лесостепи и Степи Левобережной Украины (XII—X вв. до н. э.) / В.А. Ромашко. — Днепропетровск, 1995.

Ромашко В.А. Предскифский период в пограничье лесостепи и степи Днепропетровского Левобережья (XII — начало VI вв. до н. э.): дисс. ... канд. ист. наук: 07.00.06 / Ромашко Владимир Андреевич. — Днепропетровск, 1990.

Самойленко Л.Г. Курганы ямной культуры в бассейне р. Базавлук в Днепропетровском степном Правобережье / Л. Г.Самойленко // Новые памятники ямной культуры степной зоны Украины. — К., 1988. — С. 64—79.

Струкуленко А.С. Новобудовні археологічні експедиції 70—90-х рр. XX ст. та їх внесок у дослідження давньої історії північностепової Наддніпряни: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.06 / Струкуленко Анастасія Степанівна. — Дніпропетровськ, 2011.

Телегин Д.Я. Неолитические могильники мариупольского типа / Д.Я. Телегин. — К., 1991.

Телегин Д.Я. Кераміка раннього енеоліту типу Засуха в Лівобережному лісостепу / Д.Я. Телегин // Археологія. — К., 1988. — Вип. 64. — С. 73—84.

Фещенко Е.Л. Погребальный обряд населения катакомбной культуры северостепного Поднiпрoв'я и Предстепья (опыт изучения с использованием формализованно-статистических методов): дисс... канд. ист. наук: 07.00.06, 07.00.08 / Феценко Евгений Леонорович. — Днепропетровск, 1993.

Чередниченко Н.Н. Скифские курганы у с. Владимировка / Н.Н. Чередниченко, Я.И. Болдин // Курганы юга Днепропетровщины. — К., 1977. — С. 125—150.

Шалобудов В. Н. Позднекочевнический могильник XIV в. у с. Котовка / В.Н. Шалобудов // Древности Степного Поднiпрoв'я (III—I тыс. до н. э.). — Днепропетровск, 1982. — С. 60—68.

А. С. Струкуленко

НОВОСТРОЕЧНЫЕ
АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЭКСПЕДИЦИИ
70—90 гг. XX ст. И ИХ ВКЛАД В
ИССЛЕДОВАНИЕ ДРЕВНЕЙ ИСТОРИИ
СЕВЕРОСТЕПНОГО ПРИДНЕПРОВЬЯ

Рассматривается история создания, правовые и организационные принципы деятельности новостроечных экспедиций, система подчинения, в соответствии с которой действовали экспедиции Института археологии АН УССР и высших учебных заведений, а также непосредственно полевая деятельность и научные открытия новостроечных экспедиций 70—90-х гг. XX в., связанных с регионом северостепного Поднепровья («Днепр-Донбасс», Верхнетарасовская, Орджоникидзевская, Запорожская (в границах региона) экспедиции Института археологии АН УССР, а также Киевского и Днепропетровского государственных университетов). Отражен вклад украинских ученых — сотрудников вышеуказанных новостроечных археологических

экспедиций в формирование общей картины древней истории региона.

A. Strukulenko

SAVE ARCHEOLOGY IN 70—90-s.
OF XX CENTURY AND THEIR
CONTRIBUTION TO ANCIENT HISTORY
STUDY ON THE NORTHERN BANK OF
DNIEPER RIVER

The paper considers history of creation, legal and organizational principles, system of submission, field activities and scientific discoveries of new-building expeditions of 70—90th years of the XX cent., related to north bank Dnieper river region (Dnepr-Donbas, Verkhnetarasovskaya, Ordjonikidzevskaya, Zaporozhskaya expeditions of IANAS, and also of Kiev and Dnipropetrovsk state universities). The paper also shows contribution of Ukrainian scientists into forming general picture of ancient history of the region.

О. О. Тарабукін

ВОЛИНСЬКИЙ ЦЕНТРАЛЬНИЙ МУЗЕЙ —
РЕГІОНАЛЬНИЙ ОСЕРЕДОК ВИВЧЕННЯ
АРХЕОЛОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ СХІДНОЇ ВОЛИНИ
(1900—1924 рр.)

У статті подається огляд і висвітлюється діяльність Волинського центрального музею у справі організації і проведення досліджень археологічної спадщини на території Східної Волині

Ключові слова: історія археології, археологічна спадщина, Товариство дослідників Волині, Волинський центральний музей, Східна Волинь, археологічні дослідження.

У першій чверті ХХ ст. серед низки закладів, які займались вивченням археологічної спадщини в Україні, помітне місце займав Волинський центральний музей. У його складі функціонував археологічний відділ, який відіграв важливу роль в організації та проведенні археологічних досліджень на теренах Східної Волині. Слід відзначити, що діяльність музею в археологічному вивченні Східної Волині у науковій літературі висвітлена не достатньо. Про археологічний відділ у структурі музею досить лаконічно згадують у своїх працях Р.В. Маньковська [Маньковська, 1994, с. 402—403] і Н.В. Ланчук [Ланчук, 1995, с. 12]. Більш докладно його діяльність висвітлювали М.Ю. Костиця [Костиця, 2001, с. 114—115, 116] та І.І. Ярмошик [Ярмошик, 2006, с. 102—104]. Внесок С.С. Гамченка в археологічне вивчення Волині у перші десятиріччя радянської влади аналізували в свої працях Л.В. Баженов [Баженов, 1995, с. 82—83] і В.А. Нестеренко [Нестеренко, 2000, с. 329]. Однак згадані дослідники, сторінки з історії відділу, його внесок у вивченні пам'яток давнини регіону, переважно висвітлювали крізь призму діяльності С.С. Гамченка. При цьому ряд питань у діяльності відділу залишилися поза увагою дослідників. Зокрема, історії створення відділу, його структури,

особового складу, умов праці, започаткування робіт з планомірного археологічного вивчення теренів Східної Волині. Недостатньо аналізувалися наслідки діяльності відділу, внесок його співробітників у вивчення археологічної спадщини регіону, не зазначались межі досліджень, кількість обстежених населених пунктів, виявлених пам'яток та їх видів. Перші спроби такого аналізу у загальних рисах, хоча й недостатньо повно, здійснені автором у 1995 і 2002 рр. [Тарабукін, 1995, с. 33—35; 2002, с. 148—150]. За цей час вдалося відшукати нові матеріали, ще не введені до наукового обігу, уточнити раніше наведені факти. Це дає можливість детальніше висвітлити окремі сторінки з історії музею. Метою статті є детальний огляд і аналіз діяльності Волинського центрального музею у справі організації і проведення досліджень пам'яток давнини, висвітлення процесу становлення і розвитку музею як регіонального осередку вивчення археологічної спадщини на теренах Східної Волині. Хронологічні рамки дослідження охоплюють період з 2 грудня 1900 (початок функціонування у складі музею підвідділу археології) по травень 1925 р., коли музей отримує статус науково-дослідного закладу і налагоджує тісні зв'язки з центральними науковими установами, що функціонували в системі Всеукраїнської академії наук (ВУАН). Цей період характеризується загальним піднесенням національної свідомості українського народу, посиленням потягом до вивчення минулого, розвитком краєзнавчого руху, активізацією діяльності наукових і краєзнавчих осередків, спрямованих на вивчення минулого регіонів.

Територія Східної Волині упродовж 1900—початку 1923 років знаходилась у межах Житомирського, Овруцького і Новоград-Волинського повітів і входила до складу Волинської губернії.

Після остаточного утвердження в Україні радянської влади, у територіально-адміністративному устрої відбулися певні зміни. Згідно постанови ВУЦВК від 7 березня 1923 р. повітовий поділ губерній скасовувався. Тоді у межах колишньої губернії, на базі згаданих повітів, були створені Житомирська і Коростенська округи. Такий поділ регіону зберігався до червня 1925 р. [Адміністративно-територіальний устрій, 2007, с. 7—9].

Найбільшим осередком краєзнавчого руху на теренах Східної Волині, що відіграв важливу роль в активізації робіт з археологічного вивчення регіону, на той час був Волинський центральний музей. Його становлення і розвиток як окремого науково-дослідного закладу тісно пов'язані з діяльністю Товариства дослідників Волині. Останнє було засновано і відкрито у Житомирі 2 грудня 1900 р. [Протокол, 1902, с. 38]. Головною метою його діяльності було всебічне вивчення Волині, зокрема, його минулого. Майже через рік, а саме, з 15 лютого 1901 р. Товариство бере під свою опіку музей, влаштований викладачем Житомирської гімназії істориком-географом і археологом Я.В. Яроцьким в приміщенні публічної бібліотеки [Протокол, 1902, с. 38]. У п'ятому розділі Статуту зазначено, що при товаристві є музей з лабораторією, який іменується Волинським музеєм з відділами: природничо-історичним, етнографічним, економічним та історичним [Устав ОИВ, 1902, с. 30]. Першим завідувачем (зберігачем) музею, закономірно стає Я.В. Яроцький [Протоколи, 1902, с. 80]. Археологічний відділ як окремий підрозділ на той час у структурі музею не функціонував, він входив до складу історичного відділу в якості підвідділу [Отчет ОИВ за 1913 г., с. XXXV]. Відповідно до визначених Статутом функцій, діяльність музею обмежувалась поповненням його відділів, розміщенням і зберіганням колекцій та складенням каталогу [Устав ОИВ 1902, с. 30-31]. В той же час, роботи з виявлення і вивчення пам'яток давнини, збору і поповнення археологічних колекцій музею, покладалися на історичну секцію товариства. Збір колекцій, у тому числі й археологічних, в той час здійснювався шляхом організації і проведення екскурсій (польові дослідження — розвідки і розкопки). На першому ж її засіданні 15 лютого 1901 р. відомий вчений, дослідник Волинських старожитностей і почесний член товариства С.С. Гамченко виступив з промовою, в якій окреслив основні завдання щойно створеного товариства у напрямку дослідження археологічного минулого краю. Тоді ж, головою історичної секції замість М.М. Трипольського, що самоусунувся від своїх обов'язків, обирають Я.В. Яроцького [Протоколи, 1902, с. 74]. Не гаючи часу, дослідник підготував, і на черговому секційному засіданні, яке відбулося 1 березня 1901 р., виголосив програмну доповідь «Про важливі питання, що виникають при вивченні первісних старожитностей Волині». У ній він проаналізував стан вивчення старожитнос-

тей регіону і окреслив напрямки для майбутніх досліджень пам'яток від кам'яного віку до доби Київської Русі включно. Звернув увагу на те, що на цій ниві працювало чимало добросовісних дослідників і, навіть, відомих вчених, однак їхні роботи поставили багато питань, більшість з яких і досі залишаються нез'ясованими. Зазначив, що їх дослідження і висвітлення повинно скласти одне з головних завдань в діяльності історичної секції товариства. Оголошену доповідь обговорювали відомі дослідники Волині та активні діячі товариства С.С. Гамченко, М.І. Корчинський, М.Г. Барський, Р.Й. Собкевич і О.А. Фотинський. Зважаючи на широкий хронологічний діапазон питань, викладених у програмі, С.С. Гамченко запропонував розділити історичну секцію на 4 підсекції за спеціальностями. Однак, із-за недостатньої кількості членів, а фактично за відсутності відповідних фахівців, пропозиція вченого не знайшла належної підтримки [Протоколи, 1902, с. 75—77]. Доповідь, оголошену на засіданні історичної секції було надруковано у першому томі праць товариства, що побачив світ у Житомирі 1902 р. [Яроцький, 1902, с. 1-15]. Розроблена Я.В. Яроцьким програма лягла в основу діяльності історичної секції Товариства. В міру своїх можливостей, здебільшого самотужки, дослідник її поступово реалізовував. Однак, після подій 1905 р. Я.В. Яроцький вимушений був виїхати з Житомира до Крем'янца, де його було призначено на посаду директора комерційного училища [Памятная книжка, 1905, с. 70]. З цього часу, як констатує І.Ф. Левицький, «справа археологічна підупала» [Реєстр № 1, с. 9]. До археологічних досліджень, хоча й досить рідко, долучалися члени інших секцій Товариства і аматори. Серед поодиноких досліджень 1909 р. слід відзначити розвідки і розкопки курганів у басейні р. Ірпі секретаря історичної секції М.М. Белоніна, обстеження майстерні шиферних виробів біля с. Скребеличі на Овруччині — аматора і члена-кореспондента товариства О.П. Червинського [Отчет ОИВ за 1909 г. 1911, с. VII]. У 1912 р. за дорученням Ради Товариства, членом етнографічної секції І.В. Шуліковим, було здійснено обстеження і розкопки курганів давньоруського часу та християнського могильника часів пізнього середньовіччя і нового часу біля с. Осники на Черняхівщині [Отчет ОИВ за 1913 г. 1915, с. С—СІ]. Отже, з 1905 р. систематичні роботи з цілеспрямованого вивчення археологічної спадщини Східної Волині на певний час припиняються.

У 1910 р., враховуючи швидке зростання музею, його наукове і просвітницьке значення, з метою поставити справу в найбільш сприятливі умови для подальшого планомірного розвитку, члени товариства дослідників Волині прийшли до висновку щодо необхідності виділити його в самостійну установу. Того ж року, на загальних зборах 20 жовтня було розроблено і затверджено проект Статуту нового закладу під назвою Волинський Центральний музей [Отчет ОИВ за

1913 г. 1915, с. XXXIII]. Завдяки зусиллям віце-голови товариства П.А. Тутковського і сприяння губернатора О.П. Кутайсова 1 січня 1911 р. музей отримав нове приміщення в Будинку працелюбства, розташованому на розі сучасних вулиць Гоголівської і Хлібної, а вже 27 травня його було офіційно відчинено [Ланчук, 1995, с. 11; 26]. Згодом, Міністром народної освіти було затверджено Статут музею, а з 1 січня 1914 р. він став самостійною установою. З цього часу всі колекції музею Товариства дослідників Волині передаються у відання Волинського центрального музею. Відповідно до Статуту, музей мав на меті сприяти дослідженню Волині в історичному, етнографічному і економічному відношеннях, а також наглядному ознайомленню широких верств населення з історичними, найбільш примітними пам'ятками краю. Музей за видами колекцій, що зберігалися в ньому поділявся на 4 відділи: природно-історичний, етнографічний, економічний та історичний. До складу останнього, як і раніше, входив підвідділ археології. Управляв музеєм розпорядчий комітет, до відання якого зокрема, входило поповнення колекцій музею і добування засобів для наукових розшуків на місцях. На хранителів музею покладалася обов'язки приймання від завідуючого музеєм придбаних колекцій, вірний розподіл їх по відділам, нагляд за ними та їх цілісність і складання каталогів [Устав ВЦМ 1913, с. 1, 3, 5].

Отже, можемо констатувати, що ні Волинський музей у складі Товариства, ні Волинський центральний музей як самостійна установа, упродовж 1901 — початку 1914 рр. не займалися науково-дослідною діяльністю, не організовували і не проводили археологічні дослідження регіону. Вся наукова частина діяльності товариства за галузями покладалася на відповідну секцію. В галузі археології такі роботи здійснювала історична секція. Однак, ці роботи, як правило, лягали на плечі поодиноких фахівців, наприклад, Я.В. Яроцького. Примітно, що саме від їх присутності залежав розвиток археологічної справи у регіоні. З їх від'їздом дослідження археологічної спадщини у краї на якийсь час припинялися. Негативно вплинули на розвиток археологічної справи у регіоні події першої світової війни, а за ними й революції і громадянської війни. Товариство дослідників Волині, а разом з ним і музей — головні осередки наукової праці на Волині, упродовж другої половини 1917 — кінця 1918 рр. фактично не функціонували. Новий етап в історії музею та розвитку археологічної справи у регіоні починається із встановленням на Волині Радянської влади.

Наприкінці 1918 р. Волинський центральний музей відновлює свою діяльність. Пізніше, як і решту закладів культури, його було націоналізовано. У травні 1919 р. музей прийнято у відання Волинського губернського комітету по охороні пам'яток мистецтва і старовини [Сведения о работе, 1919, арк. 49]. За попередні роки діяльності

у музеї накопичилась чимала кількість археологічних матеріалів, які потребували належного упорядкування, кваліфікованого вивчення і атрибуції. До того ж, стан колекцій музею, у тому числі й археологічних, у світлі згаданих подій, значно погіршився. М. Абрамович у 1918 р. з цього приводу писав: «Останні події примусили музей двічі складуватися і розкладуватися. Етикетки змішалися, переплутались, систему їх порушено, багато чого зіпсовано. Самі експонати не перевірені по описові, багато ще зовсім не розібрано» [Абрамович, 1918, с. 15]. У жовтні 1918 р. відновлює свою діяльність Товариство дослідників Волині. Саме в цей час, після тривалої і виснажливої військової служби до Житомира повертається С.С. Гамченко. По приїзді вчений відразу ж поновлює зв'язки з Товариством, і, згодом, приступає до обстеження околиць Житомира. Під час одного з них, члени товариства С.С. Гамченко і С.А. Бржозовський в глиникопі по вул. Чуднівській знайшли дві чавунні гармати литовсько-польських часів [Абрамович, 1918, с. 15]. Водночас, піднімається питання про відновлення діяльності музею та його відділів. Цілком ймовірно, що за сприяння С.С. Гамченка, а можливо, й за запрошенням завідуючого музеєм С.А. Бржозовського, на базі колекцій старожитностей, що потребували детального вивчення і упорядкування, організовується археологічний відділ. 19 червня 1919 р. на посаду завідуючого відділу призначають відомого вченого, знавця Волинських старожитностей С.С. Гамченка [Curriculum vitae, 1927—1928, арк. 2].

Як свідчать архівні матеріали, відділ упродовж 1919—1920 рр. знаходився у стадії формування, переживаючи численні зміни у штатному розкладі. Виявляється, що С.С. Гамченко офіційно займав посаду завідуючого відділу з червня 1919 — по травень 1920 рр. Потім ця посада, з невідомих поки що причин, скорочується, хоча за висловлюванням С.С. Гамченка, фактично існує, очевидно, на громадських засадах. Реформування відділу продовжується. У вересні 1920 р. посада завідуючого відновлюється, а також вводиться нова — помічника, яка проіснувала до липня 1921 р. За даними І.Ф. Левицького, до організації археологічного відділу як самостійної одиниці у складі відділів Волинського центрального музею приступили з 1920 р. [Левицький, 1928, арк. 2—3]. І лише у 1921 р., його формування врешті-решт було завершено. До складу відділу входили археологічний кабінет, лабораторія, секція археологічних досліджень і музейна (експонатна) секція. Окремі підрозділи відділу, ймовірно, лабораторія і секція археологічних досліджень, виникли ще у 1919 р. Тоді ж, очевидно, були визначені й основні напрямки діяльності відділу та його структурних підрозділів. С.С. Гамченко, наприклад, визначав археологічний кабінет як центр археологічної думки і справи Волині і суміжних з нею місцевостей. В лабораторії, на його думку, археологічні матеріали

здобуті внаслідок проведення польових досліджень і обробки, повинні були перетворюватись в експонати. Музейна секція розглядалась як місце експонування опрацьованих в лабораторії артефактів [Статистический, арк. 1—2]. У 1922 р. штатний розклад відділу більш-менш стабілізується, до його складу входять посади завідуючого, помічника і лаборанта [Статистический, арк. 1—2]. Чи були останні посади вакантними в той час, не зрозуміло. Можна лише припустити, що на початковому етапі діяльності відділу їх, цілком можливо, на громадських засадах, займали І.Ф. Левицький і О.П. Червинський.

Важливе місце у науковій діяльності відділу відводилось секції археологічних досліджень. С.С. Гамченко поділяв польові роботи на рекогносцировки, розвідки і розкопки. Їх головною метою було відкриття і реєстрація археологічних першоджерел краю. Паралельно з цим проводились заходи з популяризації археологічної справи показові розкопки і поширення серед місцевого населення знань про необхідність охорони пам'яток давнини [Статистический, арк. 1—2, 5]. Слід відзначити, що на початковому етапі діяльності відділу, упродовж 1919—1922 рр., польові роботи на теренах Східної Волині С.С. Гамченко планував і проводив самостійно. До того ж, можливо, за власний кошт, здебільшого пішки, спираючись передусім на власні знання і досвід. Значну допомогу у відшукуванні артефактів і пам'яток давнини надавали місцеві жителі, які певною мірою, полегшували роботу дослідника. Під час робіт вчений здійснював візуальний огляд і опис пам'яток давнини, складав плани, збирав підйомний матеріал. Фотозйомка на той час не здійснювалася через відсутність фотоматеріалів і коштів на їх придбання [Гамченко, 1925 а, с. 1—4].

Перші можливості планомірних археологічних досліджень у С.С. Гамченка з'явилися на весні 1919 р., коли він співпрацював з Товариством дослідників Волині. Обрання у червні того ж року на посаду завідуючого археологічним відділом музею, дало економічну базу і можливість реально втілити задум в життя. За обставинами часу він розпочав дослідження з Житомира і його передмість — Кам'янки і прилеглої до її гирла ділянки Тетерева. Воно мало на меті з'ясування найдавнішої точки заселення Житомира.

Роботами 1919 р. було охоплено територію центральної частини міста і прилеглих до неї місцевостей, а також околиці Павликівки, Закам'янки, Смолянки, район залізничного вокзалу і Слободи-Селець. Водночас, проводились спостереження за земляними роботами, збиралась інформація про раніше виявлені на теренах міста і його околицях артефакти. Протягом 1919 р. досліднику вдалося зібрати дані про місця окремих знахідок, слідів давніх поховань, курганні могильники, майстерню крем'яних виробів, городища, замчище, підземелля, кладовища доби пізнього середньовіччя і нового часу,

знахідки монет і скарбів. Загалом у межах міста та його околиць С.С. Гамченко, без урахування раніше виявлених артефактів, зафіксував понад 30 пунктів, що охоплювали період від кам'яного віку до пізнього середньовіччя включно [Гамченко, 1925 а, с. 1—22]. Найдавніші знахідки — кам'яної доби С.С. Гамченко зафіксував у лесових напашаруваннях на глибини 2—3 м на підвищеннях лівого берега р. Кам'янки у межиріччі Рудавки і Любарського струмка [Гамченко, 1925 а, с. 12].

На підставі зібраних протягом 1919 р. матеріалів вчений прийшов до висновку, що Житомир зародився у межах городища, яке охоплювало простір між Рудавкою, Кам'янкою і Любарським струмком [Гамченко, 1925 а, с. 8]. На його думку, населений пункт, на початковому етапі свого розвитку, не виходив за периметр городища. Поступово він розростався, переважно вздовж шляхів, що вели в напрямках до Києва, Звягеля, Чуднова і Коростеня. Судячи з культурних напашарувань і археологічного матеріалу, Житомир за польської доби, крім Замкової гори, займав вже простори Подолу, Чуднівської вулиці, урочища «Кокрин», Старо-Вільського узгір'я і його нижньої частини, а також верхню і нижню частини Закам'янки [Гамченко, 1925 а, с. 15—16].

Проведені у 1919 р. археологічним відділом музею роботи поклали початок систематичному вивченню археологічної спадщини Східної Волині.

Навесні 1920 р. С.С. Гамченко розробив план подальших досліджень. Роботами планувалося охопити прилеглі до Житомира місцевості в районах Соколової гори, Крошні, Слободи-Селець, Станишівки, Псищ, Старої Рудні, хуторів Чижі і Якіма, Врангелівки (Богунія), від гирла р. Крошенки нижче по р. Кам'янку і від гирла р. Гуйви нижче по р. Тетереву [Гамченко, 1925 а, с. 1]. Під час робіт в районі Смолянки, Врангелівки, Псищ, Станишівки, Старої Рудні, Соколової гори і Крошні було виявлено 13 археологічних об'єктів. Окремі знахідки періоду кам'яного віку, були зафіксовані на території Смолянки, Врангелівки (Богунія), а також у місцевості між урочищем «Церковщина» і Соколова гора. В околицях Псищ і Станишівки оглянуті стародавні укріплення, складені їх плани, зібрано підйомний матеріал. На території Крошні і в околицях Псищ вперше фіксуються сліди некрополів з похованнями в кам'яних гробницях, які нині пов'язують з пам'ятками доби міді-бронзи культури кулястих амфор. У південно-західному і західному напрямках від Псищ у лісі виявлено поодинокий курган, а в урочищі «Кумани», на правому березі в гирлі р. Гуйви — курганний могильник доби бронзи-ранньозалізного віку. Курганні групи також виявлені поблизу Станишівки і неподалік Старої Рудні в урочищі «Грем'яче». У с. Станишівка виявлено сліди підземелля, оглянуто кладовище, на якому серед різноманітних надгробків виявлені кам'яні хрести. Під час

робіт складались й загальні плани місцевостей в околицях Станишівки, Псищ, Соколової гори, Слободи-Селець і Крошні з позначенням на них археологічних об'єктів [Гамченко, 1925 а, с. 23—49].

З 1921 р., за висловленням С.С. Гамченка, діяльність відділу почала носити системний характер. У цей час були складені Статут і Програма діяльності відділу, розроблені інструкції по археологічному кабінету, експонатній частині музейної секції, лабораторії та секції археологічних досліджень. Усі польові роботи віднині здійснювалися за чітко розробленим планом. З квітня започатковується облік польових досліджень відділу. З цією метою в секції археологічних досліджень запровадили ведення щоденника. Про свою діяльність відділ інформує розпорядчий комітет музею [Гамченко, 1925 а, с. 2, 3, 5].

Розвідки і спостереження попередніх років підвели С.С. Гамченка до думки про необхідність поширення досліджень на відкритих просторах і серед розріджених порубкою лісових ділянок вододілу Тетерева і Лісової Кам'янки, розташованих у західному напрямку від Житомира. Протягом року планувалося охопити місцевості в басейні р. Тетерева, від Альбинівки (нині Тетеревка) до Фрисарки (південна околиця с. Буки), а також в басейнах річок Бобрівки і Лісової Кам'янки від Нового Заводу до Барапівки. Як і раніше, дослідження, передусім, мали на меті реєстрацію археологічних першоджерел мікрорегіону. Вперше, документально засвідчувалося залучення до археологічних робіт, на добровільних засадах, місцевих жителів, переважно вчителів, а також груп слухачів Волинського інституту народної освіти. Упродовж 1921 р. роботи було проведено на території 22 населених пунктів, внаслідок яких виявлено понад 50 археологічних об'єктів [Гамченко, 1925а, с. 50—127]. Серед відкритих і частково досліджених у цьому році об'єктів, слід відзначити групу поселень і поховальних пам'яток, яку вчений за типом кераміки зафіксованої на теренах та в околицях однойменного села назвав корчацькими (входять до кола слов'янських пам'яток празько-корчацького типу середини — третьої чверті I тис. н.е.).

Найбільш плідними і масштабними були дослідження 1922 р. Розвідками було охоплено басейни річок Гнилоп'яті і Гуйви, та їх притоків — Глибочка, Кошці, П'ятки, Коденки. Крім того, були продовжені роботи в басейні р. Лісової Кам'янки. Якщо у попередні роки розвідки обмежувались західною частиною сучасного Житомирського району, то у поточному році роботи поширювалися на території сучасних Андрушівського, Бердичівського і Чуднівського районів. У практику польових досліджень вводився принцип суцільного обстеження населених пунктів і прилеглих до них місцевостей.

Протягом 1922 р. було обстежено території 33 населених пунктів. В результаті виявлено близько 130 історико-археологічних об'єктів

[Гамченко, 1925а, с. 128—193]. Більш докладно були обстежені місцевості в околицях Глибочка, Чорнодуба, Шумська, Троянова, Слободищ, П'ятки, Пряжева, Кодні і Барапівки. Городища і замчища виявлені в околицях Крут, Малих та Великих Коровинець, Городища на Андрушівщині, Троянова, Слободищ, Городищ на р. Коденка, Пряжева і Кодні. Привертає увагу інформація про сліди поселень III—V ст. н.е. і скарби римських монет на р. Коденка між селами Пряжів і Городище [Гамченко, 1925а, с. 183—186]. Ймовірні сліди поховань в кам'яних гробницях культури кулястих амфор були зафіксовані дослідником в околицях с. Волиці [Гамченко, 1925а, с. 189]. Сліди підземель зареєстровані в сс. Голодьки, Шумську, Троянові, Слободищах, П'ятках і Кодні [Гамченко, 1925а, с. 138, 153, 160, 166, 170, 178—180]. Не менш цікавими були дані, зібрані під час обстеження пізньосередньовічного християнського некрополя, що знаходився на схилах правого берега р. Сінгурки (Грабарки) в околицях Пряжева і Сінгурів, де серед стелоподібних надмогильних пам'яток виділялись й кам'яні хрести [Гамченко, 1925а, с. 186—187].

З 1923 р. відділ поповнився новими кадрами, під керівництвом С.С. Гамченка розпочав свою діяльність І.Ф. Левицький [ДАЖО, арк. 71]. До роботи у відділі він вже мав певний досвід археологічних досліджень у краї. Зокрема, восени 1921 р. він власними силами обстежив систему ярів в околицях с. Довгиничі Овруцького повіту, під час якого зібрав рештки палеофауни, а в урочищі «Старі Могилки» відкрив сліди пізньої палеолітичної стоянки. Про наслідки своїх пошуків І.Ф. Левицький повідомив Волинський центральний музей, а зібрані знахідки передав до Овруцького повітового музею [Левицький, 1930, с. 153]. Відомо також, що за його ініціативою, у березні 1922 р. при Овруцькому повітовому відділі народної освіти було створено науково-археологічну комісію. Рішення про її заснування було затверджено місцевим виконкомом 3 квітня 1922 р. До її складу увійшли О.П. Червинський (голова), члени: І.Ф. Левицький, завідуючий політвідділом Ф.А. Козубовський і вчитель місцевої школи С.В. Синегуб. Примітно, що співробітники комісії власними силами організовували і проводили наукові екскурсії, у тому числі по вивченню археологічних старожитностей північних регіонів Східної Волині. Упродовж 1922 р. комісією були організовані екскурсії до сіл Збраньки, Норинськ і Клинець. Під час робіт були обстежені городище-замчище, стоянка і поселення. На поверхні і в оголені ґрунту були зібрані цікаві знахідки, серед яких черепи викопного носорога, уламки ліпного і кружального посуду, крем'яні знаряддя праці, зразки цегли з відбитками дати «1816» та польськими монограмами, керамічні люльки тощо. Крім того, співробітники комісії здійснювали заходи по збору відомостей про пам'ятки давнини Овруцького повіту, а також про наявність у місцевих жителів колекцій старожитностей.

Усі зібрані під час екскурсій предмети комісія передала до Овруцького повітового музею. Про наслідки своєї діяльності комісія інформувала наприкінці року Волинський центральний музей [Мери охрани, арк. 4—5]. Координацію діяльності комісії і наукових досліджень на теренах Овруччини, ймовірно, в цей час здійснював археологічний відділ Волинського центрального музею. Діяльність цієї комісії, певною мірою, сприяла поширенню археологічної справи і заклала фундамент для подальшого вивчення північних регіонів краю.

У 1923 р. археологічний відділ музею поширив свої дослідження на північ та північний схід від Житомира і охопив ними верхів'я річок Очеретянки (С.С. Гамченко помилково її називає Тростяницею), Бистрівки і Свинолужки, переважно у місцевостях, розташованих в межах сучасного Черняхівського району Житомирської області. Під час розвідок на території 15 населених пунктів було виявлено 36 археологічних об'єктів. Серед них сліди поселень, курганні могильники, окремі кургани, городища, замчища, сліди пізньосередньовічних кладовищ з кам'яними хрестами, ґрунтові поховання тощо [Гамченко, 1925а, с. 194—211]. Більш детально були обстежені околиці Черняхова і Трокович. Серед об'єктів виявлених у 1923 р. особливу увагу привертала знахідка крем'яних знарядь праці і напівфабрикатів, зібрані в урочищі «Лиса гора» на берегах р. Свинолужки, що біля східної околиці с. Городище. Подібні знахідки дослідник виявив і на сусідніх пагорбах, розташованих західніше «Лисої гори». С.С. Гамченко відніс ці об'єкти до кам'яного віку [Гамченко, 1925а, с. 209—211]. Цікаво, що в науковій і краєзнавчій літературі зазначена пам'ятка, як у радянський час, так і на сучасному етапі, фігурує як стоянка-майстерня пізньоашельського-мустьєрського часів доби раннього палеоліту під назвою «Житомирська стоянка». Виходячи з наведених у літературі даних, її було відкрито у 1959 р. В.О. Місяцем [Місяц, 1962, с. 54]. Насправді, як бачимо, її першовідкривачем був С.С. Гамченко.

У 1924 р. науково-дослідні роботи знаходились на межі зриву. Відсутність коштів і, відповідно допоміжних сил, значно обмежували діяльність археологічного відділу. З часом, завдячуючи активній діяльності І.Ф. Левицького і Ф.А. Козубовського ці роботи, за висловленням С.С. Гамченка, цілком випадково, все ж таки вдалося здійснити. За ініціативою О.Ф. Лагодовської і завдячуючи клопотам І.Ф. Левицького, з'явилась можливість здійснити розкопки на околиці Житомира (курганний могильник доби бронзи-ранньозалізного віку в урочище «Грем'яче» у районі Старої Рудні). Згодом, за запрошенням Ф.А. Козубовського та за його особистої участі й завдяки клопотам І.Ф. Левицького, вдалося виконати дослідження не тільки в межах м. Коростеня, але й на теренах Коростенської округи. Однак, С.С. Гамченко констатував, що ці роботи були

«спорадичними, носили пробний і показовий характер і, мали на меті охопити якомога більше число географічних точок, ширше популяризувати археологічну справу та проводячи заходи по припиненню самочинних розкопок любителів і скарбошукачів». Він вважав, що більш плано-мірними і систематичними були дослідження в басейні р. Случі, під час яких були проведені розкопки курганної групи в околицях с. Войцехівки [Гамченко, 1925б, арк. 1].

Археологічні роботи 1924 р. проводились у межах Житомирської, Коростенської і Шепетівської округ, які нині займають Житомирський, Романівський, Коростенський, Малинський, Народицький, Овруцький райони Житомирської та Шепетівський район Хмельницької областей. Під час робіт було обстежено території 10 населених пунктів, зареєстровано 26 об'єктів, серед яких 25 курганних груп, що налічували 771 насипів, з яких розкопано 47 і 1 окремих курган [Гамченко, 1925б, арк. 4—94]. З цього року І.Ф. Левицький започаткував роботи з вивчення пам'яток культури кулястих амфор. Під час розвідувальних робіт на берегах р. Случі та її притоків, у околицях Войцехівки, Мирополя і Колодяжного, досліднику вдалося зафіксувати і дослідити 5 поховань цієї культури [Гамченко, 1925б, арк. 95—107].

Слід відзначити, що роботи у північних регіонах Східної Волині 1924 р. вдалося виконати й завдяки діяльності утвореного у м. Коростені окружного музею краєзнавства, першим директором якого був Ф.А. Козубовський. Певною мірою, цей осередок виконував функції філіального осередку, координацію науково-дослідної роботи якого в галузі археології, здійснював археологічний відділ Волинського центрального музею в особі С.С. Гамченка. Цікаво, що Ф.А. Козубовський у той час входив до складу співробітників секції археологічних досліджень археологічного відділу Волинського центрального музею і був активним членом Волинської вільної археологічної школи, що функціонувала в Житомирі, ініціатором створення якої, очевидно, був все той же С.С. Гамченко. Саме на базі вищезгаданих закладів кувалися молоді дослідницькі кадри в регіоні. Діяльність Коростенського окружного музею краєзнавства в згаданому напрямку заслуговує на увагу науковців, потребує детального вивчення і публікації.

Вінцем науково-дослідної роботи Волинського центрального музею у галузі археології став 1925 р. Діяльність С.С. Гамченка і очолюваного ним відділу привернула увагу центральних наукових установ. Саме в цьому році за підсумками науково-дослідної праці Волинський центральний музей було віднесено до провідних осередків України в галузі археологічних досліджень, а на Всеукраїнській конференції краєзнавства, яка відбулась 28—31 травня 1925 р. у м. Харкові, він отримав статус науково-дослідного закладу. Згодом Волинський центральний музей було перейменовано на Волинський науково-

дослідний музей. З цього часу, науково-дослідна робота з археологічного вивчення Східної Волині координувалася і здійснювалася за плановими завданнями Всеукраїнського археологічного комітету. У цей період співробітниками відділу були підсумовані наслідки робіт 1919—1924 рр. Підготовлені і направлені до ВУАК для наукової оцінки і публікації ґрунтовні праці «Пятилетие археологических исследований на Вольни 1919—1923 гг.» та «Раскопки 1924 г. на Вольни», які нині зберігаються у Науковому архіві Інституту археології НАН України. Співробітники відділу брали активну участь в заходах ВУАК, залучалися до роботи, включалися до складу дійсних членів установи. Порівняно з іншими осередками, що займалися вивченням археологічної спадщини в Україні, і в яких, нараховувалося по одному, від сили по два фахівці, Волинський центральний музей у кількісному і фаховому складі співробітників археологічної галузі значно переважав. Це дозволило виконати великий обсяг робіт з вивчення і реєстрації археологічної спадщини регіону, зробити вагомий відкриття. З цього приводу, науковий секретар ВУАК, археолог М.Я. Рудинський відзначав, що «Серед багатьох музейних осередків, створених ще за дореволюційних часів, єдиною ясною крапкою на тлі нашої провінції у цій галузі виділяється Житомир, де енергією С.С. Гамченка скупчено й виховано молоді дослідницькі сили та проведено низку дослідів першорядної наукової ваги» [Рудинський, 1926, с. 6].

Таким чином, упродовж 1919—1924 рр. головним осередком з вивчення археологічної спадщини на теренах Східної Волині був Волинський центральний музей. В його структурі функціонував археологічний відділ, який очолював відомий вчений, знавець Волинської старовини, археолог С.С. Гамченко. За досить короткий період діяльності співробітникам відділу вдалося організувати і провести широкомасштабні археологічні дослідження, під час яких було обстежено території 88 населених пунктів, зареєстровано понад 286 пам'яток давнини. Започатковані дослідження пам'яток кам'яного віку, доби бронзи (войцехівська група курганів), трипільської культури, культури кулястих амфор (інакше мегалітична), ранньосередньовічних старожитностей корчацького типу, та комплексу пам'яток литовсько-польського періоду. На базі археологічного відділу, під безпосереднім керівництвом С.С. Гамченка, навчалися і виховувались молоді фахівці археологічної справи: І.Ф. Левицький, О.П. Червінський, О.Ф. Лагодовська, Ф.А. Козубовський та інші, які зробили вагомий внесок у вивченні археологічної спадщини Східної Волині, залишили помітний слід у розвитку вітчизняної археології. Відділ сприяв і приймав безпосередню участь у створенні нових краєзнавчих осередків і музейних закладів в регіоні, координував їх діяльність у галузі археології.

У 1925 р. діяльність Волинського центрального музею і археологічного відділу, що функціонував при ньому, врешті отримала високу оцінку провідних наукових установ України, що працювали в системі ВУАН, стала взірцем у розвитку археологічної справи на регіональному рівні.

Абрамович Н. Про «Товариство дослідників Волині» / Н. Абрамович // Волинська народна газета. — 1918. — 23 листопада. — № 22. — С. 15.

Адміністративно-територіальний устрій Житомирщини: 1795—2006 роки. — Житомир, 2007. — 620 с.

Баженов Л.В. Дослідник Східної Волині український археолог Сергій Гамченко / Л.В. Баженов // Горошківщина кризь призму століть: Тези наук. краєзн. конф. — Володарськ-Волинський — Житомир, 1995. — С. 80—83.

Гамченко С. Пятилетие археологических исследований на Вольни 1919—1923 гг. — Житомир, 11.VI.1925 а / С. Гамченко // Науковий архів Інституту археології НАН України. — Ф. 3 (С. С. Гамченко). — Спр. 45. — 211 с.

Гамченко С. Раскопки 1924 г. на Вольни. — Житомир, 17.II.1925 б / С. Гамченко // Науковий архів Інституту археології НАН України. — Ф. 3 (С. С. Гамченко). — Спр. 46. — 109 с.

ДАЖО, ф. Р-266, оп. 1, спр. 182, арк. 71.

Костриця М.Ю. Товариство дослідників Волині: історія, діяльність, постаті / М.Ю. Костриця. — Житомир, 2001. — 360 с.

Ланчук Н.В. 130 років Житомирському обласному краєзнавчому музею (1865—1995) / Н.В. Ланчук // Матеріали та тези наукової конференції до 130-річчя Житомирського краєзнавчого музею. — Житомир, 1995. — С. 10—14.

Левицький І.Ф. Доповідна записка до Ради Волинського науково-дослідного музею: 29.IV.1928 р. / І.Ф. Левицький // Фонди ЖОКМ, КП 38656/1 ЦД-11182, 16 с.

Левицький І. Довгинецька палеолітична стація. Попереднє повідомлення / І. Левицький // Антропологія. Річник за р. 1929. — Т. III. — К., 1930. — С. 153—160.

Маньковська Р.В. Основні етапи розвитку Житомирського музею / Р.В. Маньковська // Велика Волинь: Минуле й сучасне. Матеріали міжнародної наукової краєзнавчої конференції. — Хмельницький-Ізяслав-Шепетівка, [1994]. — С. 401—404.

Меры охраны в Овручском уезде Волынской губернии древностей, старины, искусства, палеонтологий, редких представителей фауны и флоры, месторождений примечательных минералов и исключительно ценных геологических форм // Науковий архів Інституту археології НАН України. — № 43. — 5 арк.

Месяц В.А. Находки древнепалеолитических орудий в районе Житомира / В.А. Месяц // КСИА АН СССР. — М., 1962. — Вып. 92. — С. 54—55.

Нестеренко В.А. Археологічні дослідження С.С. Гамченка на теренах Волині В.А. Нестеренко / В.А. Нестеренко // Житомирщина на зламі тисячоліття: Науковий збірник «Велика Волинь». — Том 21. — Житомир, 2000. — С. 328—330.

Отчёт о деятельности Общества исследователей Вольни за 1909 год // Труды Общества исследователей Вольни. — Том VI. — Житомир, 1911. — С. I—XVI.

Отчёт о деятельности Общества исследователей Вольни и Вольнского центрального музея за 1913 год. — Житомир, 1915. — 101 с.

Отчёт о деятельности Общества исследователей Вольни и Вольнского центрального музея за 1913 год. — Житомир, 1915. — С. I—CI.

Памятная книжка Волынской губернии на 1906 год. — Житомир, 1905.

Протокол первого учредительного общего собрания общества исследователей Волыни, состоявшегося 2 декабря 1900 г. в г. Житомире в здании Житомирской Русской публичной библиотеки // Труды Общества исследователей Волыни. — Житомир, 1902. — Т. 1. — С. 38—40.

Протоколы заседаний IV-й (исторической) секции общества исследователей Волыни // Труды Общества исследователей Волыни. — Житомир, 1902. — Т. 1. — С. 74—80.

Реєстр № 1 загальної перевірки інвентаря археологічного відділу Волинського державного музею в р.р. 1919—1930. Житомир, 1-17.II.1930 // Фонди ЖОКМ, КП 38656/7-ІД-11188, 30 арк.

Рудинський М. Коротке звітлення за діяльність Всеукраїнського археологічного комітету при КАН в галузі археологічних дослідів у р. 1925 / М. Рудинський // Коротке звітлення Всеукраїнського археологічного комітету за археологічні досліді року 1925 (з каталогом звідомної виставки). — К., 1926. — С. 3—11.

Сведения о работах Волынского губернского комитета по охране памятников искусства и старины в мае 1919 г. // ДАЖО, ф. Р—31, оп. 2, спр. 1, арк. 49—49 зв.

Статистический (?) эскиз археологического отдела Волынского центрального музея // НА ІА НАН України. — Ф. 3 (С. С. Гамченко). — Спр. 35. — 5 арк.

Тарабукін О.О. Археологічні дослідження Товариства дослідників Волині і Волинського науководослідного музею на Житомирщині в першій третині ХХ ст. / О.О. Тарабукін // Матеріали та тези наукової конференції до 130-річчя Житомирського краєзнавчого музею. — Житомир, 1995. — С. 31—36.

Тарабукін О. Від колекції в бібліотеці до Волинського центрального музею (до 130-річчя з дня заснування Житомирського краєзнавчого музею) / О. Тарабукін // Житомирський вісник. — 1995. — 13 жовтня. — № 41. — С. 10.

Тарабукін О.О. Археологічні дослідження на території Східної Волині у перші десятиріччя Радянської влади (20—30-ті роки ХХ ст.) / О.О. Тарабукін // Історія міст і сіл Великої Волині: Наук. збірник «Велика Волинь»: Т. 25. — Ч. 1. — Житомир, 2002. — С. 148—156.

Устав Волынского центрального музея. — Житомир, 1913. — 8 с.

Устав общества исследователей Волыни // Труды Общества исследователей Волыни. — Житомир, 1902. — Т. 1. — С. 19—35.

Ярмошик І.І. Волинь в історико-краєзнавчих дослідженнях XIX—XX століть / І.І. Ярмошик. — Житомир, 2006. — 216 с.

Яроцкий Я.В. Важнейшие вопросы, возникающие при изучении первобытных древностей Волыни / Я.В. Яроцкий // Труды Общества исследователей Волыни. — Житомир, 1902. — Т. 1. — С. 1—15.

Curriculum vitae // НА ІА НАН України. — Ф. 3 (С. С. Гамченко). — № 104, аркуш 1—2.

А. А. Тарабукин

ВОЛЫНСКИЙ ЦЕНТРАЛЬНЫЙ
МУЗЕЙ — РЕГИОНАЛЬНЫЙ ЦЕНТР
ИЗУЧЕНИЯ АРХЕОЛОГИЧЕСКОГО
НАСЛЕДИЯ ВОСТОЧНОЙ ВОЛЫНИ
(1900—1924 гг.)

Музей, именуемый Волынским, начал функционировать в составе Общества исследователей Волыни с декабря 1900 г. В январе 1914 г., по предварительному решению Совета общества, он становится самостоятельным, и с тех пор именуется Волынским центральным музеем. При нем, в составе исторического отдела, функционирует подотдел археологии. Организацией работ по изучению археологических древностей в регионе занималась историческая секция общества под руководством Я.В. Яроцкого. С началом первой мировой войны все работы были приостановлены. Возобновлению археологических исследований в регионе послужило создание на базе музея в июне 1919 г. археологического отдела, который возглавил известный ученый, знаток Волыньских древностей С.С. Гамченко. За достаточно короткое время исследователю удалось наладить и провести на протяжении 1919—1924 гг. широкомасштабные работы по регистрации и изучению древностей Восточной Волыни. В этот период музей становится главным центром археологических исследований в регионе, содействует и принимает непосредственное участие в создании краеведческих организаций и музейных заведений в регионе, координирует их деятельность в сфере археологии. На базе археологического отдела Волынского центрального музея, под руководством С.С. Гамченка, были воспитаны молодые специалисты археологического дела: И.Ф. Левицкий, О.П. Червинский, О.Ф. Лагодовская, Ф.А. Козубовский и другие, которые сделали значительный вклад в изучение археологического наследия Восточной Волыни, оставили заметный след в развитии отечественной археологии.

A. Tarabukin

VOLYNYSKI CENTRAL MUSEUM —
REGIONAL CENTER OF
EAST VOLYN ARCHAEOLOGICAL
HERITAGE STUDY (1900—1924)

Volynsky museum, started working as a part of Volyn researchers Society from December 1900. In January 1914, by a preliminary decision of the Society, it becomes independent, and since called Volyn Central Museum. With it's history department, operates The section of archaeology. Archaeological studies in the region were held by a historic section of Society under the leadership of Y. Yarotsky. In 1919—1924 period, museum became the main centre of archaeological research in the region; organized and take part in local history museum creation.

Д. Л. Тесленко

ИСТОРИОГРАФИЯ АРХЕОЛОГИИ: ПРОБЛЕМА СТРУКТУРЫ ПРЕДМЕТНОГО ПОЛЯ

Статья посвящена современному состоянию историографических исследований в археологии, в частности, пониманию предметного поля историографии археологии. Ставится вопрос о специфике и уровнях структуры предметного поля историографии, определяются перспективы дальнейшего исследования проблемы.

К л ю ч е в ы е с л о в а: историография археологии, история археологии, предметное поле, структура, науковедение.

В течение последних двух десятилетий историография археологии уверенно позиционирует себя в качестве самостоятельной и бурно развивающейся субдисциплины. За это время количество работ по истории археологической науки резко возросло, причем во всех составляющих спектра специальных исследований — от публикаций тезисов и материалов конференций до монографий и диссертаций самого высокого уровня. Повышенный интерес к истории археологии иллюстрируют проводимые все чаще и чаще тематические конференции. Историографическим вопросам посвящаются отдельные секции на форумах, посвященных конкретно-научным проблемам археологии.

Причины активизации историографических исследований в археологии разнообразны, имеют внутреннюю и внешнюю природу, но при этом очевидно взаимосвязаны. В первую очередь — это факторы развития современной гуманитаристики, включающие ее деидеологизацию на постсоветском пространстве, переход в состояние «методологического плюрализма», повышение внимания к субъективной составляющей научного познания, связанное с «антропологическим поворотом» в мировой гу-

© Д. Л. ТЕСЛЕНКО, 2012

манитарной практике. Второй комплекс причин связан с возникшей острой необходимостью саморефлексии археологии как науки в связи с кардинальным пересмотром в начале 90-х гг. XX вв. устоявшихся в советской археологии концепций, изменениями в самой структуре науки и организации познавательного процесса. Но, пожалуй, главной причиной стало неудовлетворительное состояние самой историографии археологии — неразработанность ее теоретической базы, неопределенность познавательных возможностей, отсутствие адекватной периодизации истории науки, недостаточная изученность «дореволюционного» периода, наличие в истории отечественной археологии множества белых пятен и «забытых» имен.

Одной из таких проблем остается определение предметного поля историографии археологии, хотя первая попытка ее решения и была предпринята А. А. Формозовым еще в 1975 г. [Формозов, 1975]. К моменту написания упомянутой статьи А. А. Формозов уже являлся состоявшимся ученым, признанным специалистом в истории дореволюционной российской археологии — автором соответствующей монографии, аналитических и специальных статей, а также ряда рецензий. И уж коль скоро задачи науки определяются ее предметом, постановка исследователем задач историографии археологии, по сути, являлась апелляцией к ее предмету. Следуя А. А. Формозову, предметное поле историографии археологии, таким образом, объединяет собственно обобщающую историю археологической науки, историю развития «идей и методов», биографистику, «развитие тех или иных разделов науки» [Формозов, 1975, с. 6—11]. Для нас представляются также важными две ремарки, содержащиеся в статье. Судя по

тексту, идея статьи была подсказана А.А. Формозову появлением многочисленных работ по истории исторической науки и смежных дисциплин, что заставило автора отметить крайне неудовлетворительное состояние исследований по истории археологии [Формозов, 1975, с. 5—6]. С другой стороны, А.А. Формозов не настаивал на завершенности своего исследования, которого оказалось вполне «достаточно для того, чтобы не согласиться с мнением о ненужности разработки данной темы [истории археологии — Д.Т.]» [Формозов, 1975, с. 13].

Уточнить понимание А.А. Формозовым предметного поля историографии археологии мы можем благодаря работе О.М. Мельниковой, посвященной анализу научного наследия исследователя в области истории археологии [Мельникова, 2010]. Говоря о предметной сфере историографии археологии, О.М. Мельникова подчеркивает, что для А.А. Формозова она сводилась в первую очередь к истории науки [Мельникова, 2010, с. 529]. Показательно, что эта же мысль присутствует и в статье А.М. Дубровского, представленной в том же сборнике [Дубровский, 2010, с. 545]. Следуя О.М. Мельниковой, предметное поле историографических исследований А.А. Формозова также включает в себя биографистику в том числе и в бихевиористском и социокультурном контекстах, исключительное внимание к источникам (как к археологическим и историческим, так и к историографическим), а также такое специфическое явление как «историография историографии», т.е. история изучения истории археологии [Мельникова, 2010, с. 528—530].

Анализируя творчество А.А. Формозова, О.М. Мельникова также коснулась современных проблем историографии археологии, в частности, определения предметного поля последней. По мнению исследовательницы, «объект историографического исследования и его предмет могут быть представлены в виде процесса, развивавшегося по мере развития потребностей археологии в познании прошлого своей науки» [Мельникова, 2010, с. 530]. Указывая на сравнительно позднее оформление историографии археологии в самостоятельное направление и «ее изоляцию от историографии исторической науки», автор констатирует, что термины «история археологии» и «историография археологии» в последнее время уже не отождествляются специалистами [Мельникова, 2010, с. 529]. Как следствие, предмет историографии археологии, согласно О.М. Мельниковой, не сводится к истории накопления археологических знаний, и может быть расширен за счет истории науки — исследования «изменений в организации научной деятельности, изучения социальных функций археологии, рассмотрения системы подготовки научных кадров, характеристики коммуникаций, анализ влияния социальных факторов, гендерной

составляющей дисциплинарного сообщества, персональных биографий» [Мельникова, 2010, с. 530]. Также в предметную сферу историографии археологии исследовательница включает методологию и методику историографического исследования [Мельникова, 2010, с. 530—532].

Многие из этих вопросов были ранее подняты О.М. Мельниковой в докторской диссертации [Мельникова, 2004]. Отмечалось, что определение предмета историографии археологии представляет собой важнейшую методологическую проблему, поскольку именно предметная сфера историографии археологии определяет содержание ее методологических проблем. При изучении научных школ, — по мнению исследовательницы, — предмет историографии археологии должен включать процесс накопления знаний, возникновение новых идей, концепций, теорий, методов исследования, изменения в организации научной деятельности, преобразования социальных форм деятельности ученых. Круг методологических проблем в данном контексте включает анализ структуры и уровней историографического знания, изучение методов историографического исследования, взаимоотношение науки и общества, понятийный аппарат историографии, психологии научного творчества [Мельникова, 2004, с. 9—10].

В поисках методологического обоснования предмета историографии археологии исследователи обратились к теоретическому инструментарию науковедения. В данном контексте несомненно важное значение имеет статья А.И. Ганжи, как пример проблемного историографического исследования в археологии [Ганжа, 1987]. Для определения специфики термина «историко-научное исследование» автор использовал принятую в философии науки иерархию, выделяя фактологический, историографический и науковедческий уровни [Ганжа, 1987, с. 138]. Фиксация научных фактов, их в первую очередь хронологическая систематизация и обобщение представляют начальный, фактологический уровень исследования. На следующем, историографическом уровне происходит выработка особых концептуальных конструкций, определенных исторических моделей теоретического знания. На науковедческом уровне разрабатываются «теоретические основы научной политики государства и государственное регулирование науки как социального института» (нормативное науковедение), а также раскрываются «закономерности функционирования и развития науки как сложной системы» (аналитическое науковедение) [Ганжа, 1987, с. 138—139]. По мнению А.И. Ганжи, предметом исследований историографического уровня является «имманентное развитие теоретического базиса конкретных наук», в то время как к прерогативам науковедения относится определение «периодов резких

качественных скачков мировоззренческого порядка, становление новых ценностных установок научной системы» [Ганжа, 1987, с. 139].

Следует также отметить достаточно показательный момент — А.И. Ганжа фактически выводит археологию из разряда гуманитарных дисциплин, называя собственное исследование термином «историко-научное», вместо принятого в гуманитаристике — «историографическое» [Ганжа, 1987, с. 138].

Научный потенциал науковедения был использован при определении предметного поля истории археологии Г.С. Лебедевым. Исследователь подчеркивал, что предметом научной рефлексии или самопознания науки, и история археологии не является исключением, является «логика смены ценностных ориентаций» [Лебедев, 1992, с. 5]. Поскольку рефлексия науки имеет закономерный характер, является универсальным в дисциплинарном измерении процессом, то и принципы науковедения как особой генерализирующей отрасли знания, согласно Г.С. Лебедеву, «естественно, распространяются и на историю археологии» [Лебедев, 1992, с. 6]. Предметное поле истории археологии, таким образом, определяется принятыми в науковедении подходами — информационно-кибернетическим, рефлексивно-аналитическим, теоретико-познавательным, — и включает в первом случае организационную структуру науки, внутринаучные связи и отношения во втором, и, наконец, место и роль науки как особой формы познания в развитии общественной системы [Лебедев, 1992, с. 8]. По мнению Г.С. Лебедева, для конкретизации исследований в области истории археологии по своей внутренней логике предложена П.А. Рачковым четырехуровневая структура науковедения как самостоятельной дисциплины. Последняя включает фундаментальные, экстранаучные, социоструктурные и инфраструктурные характеристики науки [Лебедев, 1992, с. 8—9].

Также с позиций науковедения обратился к проблеме предметного поля историографии археологии Ю.П. Холюшкин. В отличие от специальных работ по историографии археологии статья Ю.П. Холюшкина продолжала серию работ по «построению системной классификации археологической науки» [Холюшкин, 2003, с. 8]. Историография археологии вместе с так называемой «археологической критикологией» понимается исследователем в качестве составной части археологического науковедения. Первая, согласно автору, «исследует историю науки и представляет собой совокупность исследований, посвященных определенной теме или исторической эпохи», решая при этом следующие задачи: выяснение теоретико-методологических принципов, присущих каждому направлению археологической мысли; анализ источниковедческой базы, характера

использования археологических источников, конкретных методик исследования археологических фактов; определение места археологических научных школ и направлений в установлении и систематизации археологических фактов; изучение организации и форм исследовательской работы в области археологии, включая систему научных учреждений, вузов, музеев и архивов, систему подготовки кадров; анализ проблематики археологических исследований, ее развития и расширения; исследование археологических концепций, созданных различными археологическими направлениями и школами и выявлению моментов преемственности археологического знания [Холюшкин, 2003, с. 9]. Заслуживает внимание и формулировка предметного поля вводимого Ю.П. Холюшкиным в тесной связи с историографией археологии понятия «археологическая критика» — «критическая проверка ранее использованных приемов интерпретации археологических фактов, установления степени их достоверности и ... нового осмысления уже накопленных археологических материалов» [Холюшкин, 2003, с. 9].

В свою очередь в качестве подразделов историографии археологии и археологической критикологии Ю.П. Холюшкин, вслед за Е.Д. Гражданниковым, выделяет: археологическую наукометрию, целью которой является «статистическая обработка эмпирических археологических науковедческих данных»; археологическую критериологию как науку о критериальной оценке научных результатов на основе их сравнения посредством строго определенных статистических процедур; наконец, археологическое прогностическое науковедение, задачей которого является получение информации о будущих научных результатах [Холюшкин, 2003, с. 9—10].

Внутренняя классификация историографии археологии представлена Ю.П. Холюшкиным в виде двух опорных понятий — общей историографии археологической науки и методики историографии, — имеющих собственную иерархическую структуру. Первое понятие разделено исследователем на комментарийную и теоретическую историографию. Комментарийная историография, согласно Ю.П. Холюшкину, является «наиболее распространенным видом историографического описания, основанного на простой констатации известных фактов», тогда как задача теоретической историографии заключается в «анализе источниковедческой базы, характера использования археологических источников, конкретных методик исследования археологических фактов, определения места археологических научных школ и направлений в установлении и систематизации археологических фактов, изучение организации и форм исследовательской работы в области археологии, включая

систему научных учреждений, вузов, музеев и архивов, систему подготовки кадров, анализ проблематики археологических исследований, ее развития и расширения» [Холюшкин, 2003, с. 11—12]. На следующем структурном уровне Ю.П. Холюшкин выделяет хроникальную историографию — «описание археологических исследований в их хронологическом порядке», источниковую историографию, которая изучает «историю археологического знания на основе вещественных и письменных источников», а также концептуальную историографию, «изучающую теоретико-методические принципы, присущие каждому направлению археологической мысли и исследованием археологических концепций, созданных различными археологическими направлениями и школами, выявлением моментов преемственности археологического знания» [Холюшкин, 2003, с. 12]. Методика историографии, в понимании Ю.П. Холюшкина, представляет собой «последовательность конкретных процедур, реализация которых обеспечивает достижение заданной цели историографического исследования» [Холюшкин, 2003, с. 12].

Представленные выше многочисленные и объемные цитаты призваны продемонстрировать, что концептуально проблема предметного поля историографии археологии остается неразработанной. Что же изменилось за десятилетия, отделяющие нас от статьи А.А. Формозова?

Многочисленные сегодня историографические исследования в археологической науке посвящены преимущественно проблемам истории археологии и лишь единичные — теоретическим аспектам исследований в области историографии археологии. Работы по проблемной историографии или точнее по историографии конкретно-научных проблем археологии практически отсутствуют, а специальные историографические разделы в археологических работах, как и сорок лет назад, зачастую представляют собой в лучшем случае аннотированные библиографии. Ю.П. Холюшкин для последних даже ввел отдельный элемент в структуру общей историографии археологической науки — «комментарийная историография» [Холюшкин, 2003, с. 12].

Явственная доминанта историко-научного над проблемно-историографическим в истории археологии в свое время была как бы закреплена В.Ф. Генингом. Он настаивал, что «история археологии ... предусматривает не столько обзоры частных проблем, связанных с конкретно-историческим изучением памятников, эпох, культур или регионов, сколько исследование эволюции общего стиля научного мышления, развития методов, концепций, теорий, гипотез, определяющих общее направление исследовательского поиска в тот или иной период развития археологии» [Генинг, 1982,

с. 4]. Таким образом, В.Ф. Генинг разделил историографию проблемы и историю археологии, причем в последней сделал акцент на теоретической части. В подобном творческом ключе выполнено исследование Н.И. Платоновой, предмет которого определен как «развитие археологической мысли..., понимаемое как эволюция и трансформация комплекса общих представлений и методических подходов, применявшихся в данной области знания» [Платонова, 2010, с. 9—10]. Появившийся благодаря одноименной работе Б. Триггера [Trigger, 1989] термин «история археологической мысли», по мнению Н.И. Платоновой, более удачен чем «история теоретических исследований в археологии», поскольку позволяет учитывать общественно-политические, общеполитические, социальные и соционаучные влияния на развитие археологии даже если ее теоретические основы оставались не до конца разработанными [Платонова, 2010, с. 9—10]. Заметим также, что предмет исследования Б. Триггера формулировался как история археологической интерпретации или, точнее, история интерпретации археологических данных [Trigger, 1989, р. 2—4].

В условиях неустоявшегося понятийного аппарата и намечающейся терминологической путаницы вполне правомерным выглядит вопрос о соотношении терминов «история» и «историография» археологии. И хотя Г.С. Лебедев отмечал, что «история археологии» является более узким понятием, чем «историография археологии» [Лебедев, 1992, с. 9], абсолютно справедливым представляется замечание О.М. Мельниковой, что разница между ними сегодня ощущается скорее интуитивно [Мельникова, 2004, с. 9; 2010, с. 529].

Подобная ситуация, на мой взгляд, объясняется неопределенностью предметного поля историографии археологии, которое, правда, сегодня понимается сравнительно более широко. Его границы устанавливаются в основном через постановку задач конкретного историко-научного исследования, либо путем использования науковедческих подходов, в свою очередь направленных на решение науковедческих же задач.

В первом случае четко ограничить предметное поле не представляется возможным уже хотя бы потому, что предмет конкретного, в данном случае историко-научного исследования, всегда будет уже дисциплинарного предметного поля.

Безусловно, позитивной является практика использования достижений науковедения. Однако, конкретные археологические историографические исследования, в которых были бы реализованы науковедческие подходы, к сожалению практически отсутствуют. Возможно, как это часто бывает в гуманитаристике, имеет место запаздывание между появлением

методологической инновации и ее практическим применением в научном исследовании. Но скорее всего, модели науковедческих исследований применительно к историографии археологии требуют дополнительного осмысления. И дело не в сомнениях по поводу их совершенства. Науковедение — в первую очередь фундаментальная дисциплина, занятая поиском общественного значения наук как определенной социально-практической силы, ее предмет тесно связан и переплетен с предметным полем социологии науки и философии науки. Историография археологии, принимая во внимание ее основную функцию научной рефлексии, с точки зрения коммуникации «пишется археологами и для археологов» [Christenson, 1989, p. 1], и поэтому имеет отчетливо выраженный прикладной характер.

Представляется, что для определения предметного поля историографии археологии сегодня в недостаточной степени используется потенциал историографии исторической науки. Отметим, что разработка историографических вопросов в истории началась в 20—30-е гг. XIX в., т.е. по крайней мере на сто лет ранее, чем в археологии, а в 50—80-х гг. прошлого столетия термин «историография» стал обозначать отдельную науку [Попова, 2000, с. 29]. В то же время историография археологии еще в начале 90-х гг. находилась на начальном этапе становления [Лебедев, 1992, с. 9].

Методологические проблемы историографии исторической науки, в том числе связанные с определением ее предметного поля, также активно разрабатываются уже несколько десятилетий. Особого внимания здесь заслуживают работы А.М. Сахарова [Сахаров, 1977; 1984]. Основываясь на работах предшественников, исследователь проследил эволюцию представлений о предмете историографии в российской, а затем и в советской исторической науке. Эта эволюция имеет вид трехэтапной схемы: «от историографии, истории исторической мысли, — к историографии, истории исторической науки, ... — к историографии, истории исторического знания». Расширение и углубление проблематики историографических исследований, согласно А.М. Сахарову, свидетельствуют о поступательном развитии историографии как науки [Сахаров, 1977, с. 27].

Работы А.М. Сахарова, одни из самых цитируемых и сегодня, стали основой для дальнейших исследований в данной области. Обращаясь к ним, Т.Н. Попова и И.И. Колесник отмечали, что в понимании А.М. Сахарова термин «историография» означает анализ литературы по какой-либо проблеме, в то время как «историографию ... в смысле истории исторической науки следует так именно и называть «история исторической науки» [Попова, 2000, с. 28; Колесник, 2000, с. 15.]. Действительно, А.М. Сахаров четко различал понятия

«проблемная историография» и «история исторической науки», но считал их неразделимыми. История исторической науки, по его мнению, «обогащается результатами историографической разработки отдельных проблем», тогда как «успех историографического анализа обуславливается степенью изученности истории исторической науки в целом». Таким образом, «для успешной разработки так называемой проблемной историографии (точнее, историографии отдельных проблем)... нужна ясная ориентация в общем ходе развития исторической науки», а «изучение процесса развития исторической науки... связано с научным обоснованием современных исследовательских проблем» [Сахаров, 1977, с. 6]. Кстати, в данной работе мы находим ответ на один из вопросов, поднятых еще А.А. Формозовым. А.М. Сахаров подчеркивал, что «историография проблемы, взятая в отрыве от истории исторической науки, нередко сбивается на аннотацию литературы по исследуемой теме» [Сахаров, 1977, с. 6].

Наконец, на еще одну составляющую предмета историографии, от недооценки которой был весьма далек А.М. Сахаров, недавно обратил внимание А.Г. Болебрух. Речь идет о теоретических основах исторической науки. Как справедливо подчеркнул А.Г. Болебрух «самой главной задачей историографии А.М. Сахаров, вслед за Л.В. Черепниным и А.И. Даниловым, считал изучение процесса приращения методологических представлений...» [Болебрух, 2006, с. 5]. Обратим также внимание и на то, что теоретическая компонента предмета историографии, в понимании А.М. Сахарова, также неотделима от проблемной, что исчерпывающе иллюстрирует приводимая А.Г. Болебрухом цитата [Болебрух, 2006, с. 6]. Согласно А.М. Сахарову, «анализ теоретических, методологических основ научного исследования позволяет установить, почему изучаемые факты образовали данную взаимосвязь, предстали в данной концепции. При этом понятие «концепция» должно быть отнесено, прежде всего, к оценке содержания конкретных явлений и процессов и к теоретическому осмыслению задач истории, общего хода исторического процесса, а равно приемов и методов исследования исторических источников» [Сахаров, 1984, с. 125].

Творческое наследие А.М. Сахарова отразилось во взглядах других исследователей на проблему предметного поля историографии. Так, М.А. Варшавчик выделял общую (исследование исторического знания, исторической науки в целом), предметную (историография истории отдельных регионов, стран, сфер человеческой деятельности) и проблемную (изучение истории разработки определенных научных проблем) историографию [Посохов, 2004, с. 97]. В свою очередь, И.И. Колесник, не отождествляя понятия «история исторической

науки» и «историография», различает проблемную и теоретическую историографию [Колесник, 2000, с. 26].

По единодушному мнению специалистов, общепризнанного определения дисциплинарного образа историографии сегодня не существует, что, в свою очередь, свидетельствует о продолжающемся развитии данной науки. Однако, приведенные выше взгляды исследователей в целом дают представление о понимании ее предметного поля и могут быть использованы при решении вынесенной в заглавие проблемы.

Думается, что предметное поле историографии археологии может быть представлено в виде трехэлементной структуры, основными компонентами которой являются история археологии, проблемная историография и теория археологической науки. Эти составляющие, в отличие от науковедческих практик, не могут быть представлены в виде иерархии — они равнозначны и в не менее равной степени взаимосвязаны. В свою очередь, предметные поля каждого из компонентов частично совпадают между собой и взаимодополняют друг друга.

Подобная ситуация, по моему убеждению, отражает реалии современных исследований в области историографии археологии и учитывает их ближайшую перспективу. Представляется, что вряд ли можно будет считать завершенным исследование в области истории археологии, проведенное без анализа теоретических и методологических взглядов представителей определенной эпохи, направления, школы и т.д. с одной стороны, и не приводя примеры их реализации на конкретном археологическом материале — с другой. В свою очередь, разработка теоретических вопросов археологии, связанных, например, с понятиями «археологической культуры» или «археологического источника», либо же разработкой методологии социологических реконструкций в археологии, невозможна без использования опыта и наработок предшествующих поколений, равно как и без проверки и подтверждения теоретических построений проблемными исследованиями. Наконец, проблемно-историографическое исследование в археологии невозможно без знания основных этапов развития археологии как науки и их специфики, изменения теоретических и методологических подходов, смены взглядов и концепций, т.е. всего того, что определяет практику интерпретации археологических данных.

Структуру предметного поля историографии археологии можно представить в виде сложной системы, в которой каждая компонента также является системой, имеющей собственную структуру. Однако это предположение требует дополнительного осмысления, поскольку тесная взаимосвязь компонентов усложняет определение внутренней структуры каждой составляющей. Вполне реальна ситуация, при

которой некоторые из элементов более низкого порядка могут демонстрировать связь сразу с двумя компонентами более высокого порядка. Например, биографическая составляющая историографического исследования может рассматриваться в структуре как подсистемы история археологии, так и подсистемы проблемная историография. Очевидно, что список подобных примеров может быть продолжен.

Предметное поле историографии археологии можно представить и как систему более низкого порядка в структуре междисциплинарных связей. Естественно, историография археологии обнаруживает связь собственно с археологией, а также с историографией исторической науки, очевидно, с науковедением, историей философии и другими дисциплинами, список которых может и должен быть уточнен.

Наконец, в историографии исторической науки еще А.М. Сахаровым были определены основные элементы историографического исследования [Сахаров, 1977, с. 39—56], позднее вошедшие в учебную и методическую литературу под названием основных задач, аспектов или модели историографического исследования. Для определения подобных аспектов в историографии археологии необходимо специальное исследование, которое выходит за рамки настоящей статьи. Но представляется, что они должны иметь универсальный характер для всего обозначенного предметного поля.

Представленные выше размышления не претендуют на завершенность. Вопрос о структуре предметного поля историографии археологии мы оставляем открытым. Его решение требует дальнейших разработок, в том числе с широким использованием зарубежного опыта.

Болебрух А.Г. Приобрела ли историография новый образ? / А.Г. Болебрух // Харківський історіографічний збірник. — Вип. 8. — Харків, 2006. — С. 4—13.

Ганжа А.И. Этнические реконструкции в советской археологии 40-60 гг. как историко-научная проблема / А.И. Ганжа // Исследование социально-исторических проблем в археологии. — К., 1987. — С. 137—158.

Генинг В.Ф. Очерки по истории советской археологии (у истоков формирования марксистских теоретических основ советской археологии. 20-е — первая половина 30-х годов) / В.Ф. Генинг. — К., 1982. — 225 с.

Дубровский А.М. К характеристике взглядов А.А. Формозова на развитие историографии отечественной истории / А.М. Дубровский // Человек и древности: памяти Александра Александровича Формозова (1928-2009). — М., 2010. — С. 538—547.

Колесник І.І. Українська історіографія (XVIII — початок XX століття) / І.І. Колесник. — К., 2000. — 256 с.

Лебедев Г.С. История отечественной археологии. 1700-1971 / Г.С. Лебедев. — СПб., 1992. — 464 с.

Мельникова О.М. Научные школы в археологии: Автореф. дисс. ... д-ра ист. наук / О.М. Мельникова. — Ижевск, 2004. — 56 с.